

ปลาร้า – ปลาแดก : การสื่อสารและผลิตซ้ำความหมาย “มิตรภาพ” ในความสัมพันธ์ไทย – ลาว*

นิลุบล ไพเราะ**

(วันรับบทความ : 18 เมษายน 2561 /วันแก้ไขบทความ : 13 มิถุนายน 2561 /วันตอบรับบทความ : 14 มิถุนายน 2561)

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาการสื่อสารความหมายปลาร้า – ปลาแดกในสังคมไทย และศึกษาการสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพผ่านปลาร้า – ปลาแดกในความสัมพันธ์ไทย – ลาว โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาและเก็บข้อมูลในรูปแบบของการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis) สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการวิเคราะห์ตัวบท (Textual analysis) ผลการศึกษาพบว่า มีการรับรู้และให้ความหมายปลาร้า – ปลาแดก เป็น 2 ชุดใหญ่ คือ ชุดความหมายด้านบวกกับชุดความหมายด้านลบที่มีความเชื่อมโยงกับการเป็น “คนใน” และ “คนนอก” วัฒนธรรมปลาร้า – ปลาแดกอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งหากนำมาวิเคราะห์ร่วมกับองค์ประกอบทั้ง 6 ข้อของตัวบท (Message) มิตรภาพจะนำมาซึ่งการจัดกลุ่มชุดความหมายด้านบวกออกเป็น 4 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) วิถีชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้าน องค์ความรู้ของสตรี ความสัมพันธ์ของเครือญาติ 2) ภาพตัวแทนความเป็นอีสานความเป็นลาว 3) สินค้าประจำท้องถิ่น สินค้าส่งออก ในฐานะของฝากของที่ระลึก 4) แหล่งรายได้และความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยว โดยความหมายทั้ง 4 กลุ่มข้างต้นถูกเลือกขึ้นมาทำหน้าที่สื่อสารมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย-ลาว

คำสำคัญ : มิตรภาพ/ ปลาร้า/ ปลาแดก/ ความเป็นอีสาน/ ความเป็นลาว/ ความสัมพันธ์ไทย – ลาว

* บทความเรื่อง ปลาร้า – ปลาแดก : การสื่อสารความหมายมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย – ลาว เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง ปลาร้า – ปลาแดกและสะพานมิตรภาพ : การสื่อสารจินตกรรม “มิตรภาพ” ในความสัมพันธ์ไทย – ลาว

** นักศึกษาโครงการปริญญาเอก คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

อาจารย์ประจำสาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Pickled fish: Communication and Reproduction of meanings of friendship in Thai - Lao Relations^{*}

Nilubol Pairon^{**}

(Received Date : April 18, 2018, Revised Date : June 13, 2018, Accepted Date : June 14, 2018)

Abstract

This article aims to explore the constructed meaning of pickled fish in Thai society, the communication process and reproduced meaning of friendship through pickled fish in Thai-Lao relations by adopting documentary analysis, in-depth interview and textual analysis as the primary qualitative methods. The study shows two sets of meaning which has been given to pickled fish, positive and negative meaning which depending on the “emic” or “etic” viewpoint each individual obtained, and the 6 components of friendship’s message. Scope to the positive meaning, the result can be defined into four categories: 1. Way of life, local wisdom, knowledge of the woman and kinship relations 2. representative images of Isan-ness and Laos-ness 3. A local product and an imported product as souvenir and 4. The source of income and the connectedness of tourism. The study indicates that these four categories of meaning constructed a friendship between Thai and Lao relationships.

Keywords: Friendship/ Pickled fish/ Isan-ness/ Laos-ness/ Thai-Lao relations

^{*} This article is one part of Ph.D. dissertation , *Pickled Fish (Plara – Pladake) and The Friendship Bridges : Imagining Friendship between Thai - Lao Relationship*

^{**} Doctor of Philosophy Candidate in Faculty of journalism and mass communication , Thammasat University ,
Lecturer, College of Politics and Governance

บทนำ

ภายใต้บริบทภูมิภาคนิยมที่เน้นการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศและการรวมกลุ่มเป็นประชาคมอาเซียนตั้งแต่ปีพ.ศ. 2558 เป็นต้นมา ได้เน้นย้ำให้ประเทศไทยในหลายหน่วยงานมีนโยบายสร้างความเข้าใจกับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งในบรรดาประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายนี้ ประเทศลาวถือเป็นประเทศที่มีความสนิทชิดเชื้อกับไทยจนถูกเรียกขานว่าเป็น “บ้านพี่เมืองน้อง” ซึ่งหากมองย้อนกลับไปความสัมพันธ์ไทย - ลาวที่ดูเหมือนจะปกติดีกลับมีคลื่นใต้น้ำของความไม่สนิทใจมาเป็นระลอก แม้กระทั่งการเรียกขานว่า บ้านพี่เมืองน้องก็ยังมีข้อท้วงติงว่า ใครเป็นพี่? ใครเป็นน้อง?

ดังตัวอย่างของปรากฏการณ์จริงที่แสดงให้เห็นถึงความไม่สนิทใจดังกล่าว เช่น ในกรณี “ลาวไม่เกรงใจใคร” ปี พ.ศ.2553 เมื่อดาราสาวคนหนึ่งโพสต์ข้อความว่า “ลาวไม่เกรงใจใคร” ถึงดาราสาวอีกคนและกลายเป็นเรื่องราวใหญ่โต จนผู้จัดการส่วนตัวของดาราสาวคนนั้นได้ออกมากล่าวถึงกรณีนี้ประมาณว่า คนพูดคำว่า “ลาว” กันเยอะ ทำไมต้องทำให้เป็นเรื่องใหญ่ (ข่าวสดออนไลน์, 2553) หรือกรณีนักร้องอาร์เอส หลุดปาก “ลาวมาก” ปีพ.ศ. 2555 และนักแสดงชาวลาวคนหนึ่งได้ยินจึงตอบโต้กลับไปว่า “ลาวแล้วทำไม” จากนั้นก็เกิดเป็นกระแส ดราม่าในโลกโซเชียล (ผู้จัดการออนไลน์, 2555) ในปีพ.ศ. 2559 เกิดกรณีที่มีคนลาวไปตั้งแคมป์อยู่ “ด่าว่าควายมีบทลงโทษ แต่ด่าโดยใช้เชื้อชาติผู้อื่นไม่เป็นไรหรือ?” เพื่อบริหารคดีให้คนไทยหยุดใช้คำว่า “ลาว” เป็นคำคำที่เหยียดเชื้อชาติ จากนั้นได้มีการนำเรื่องราวนี้มาเล่าต่อในกระทู้พันทิป (พันทิป, 2559) และตัวอย่างล่าสุดปี พ.ศ. 2560 กรณีที่มีคนแสดงความคิดเห็นถึง น้ำตาล ในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ด้วยถ้อยคำว่า “หน้าเหมือนลาวไป ไม่ควรมาประกวด” (ผู้จัดการออนไลน์, 2560) เป็นต้น

จากตัวอย่างที่ยกมาสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์จริงว่ามีคนบางกลุ่มมีภาพจำไม่ดีต่อลาว และใช้คำว่า “ลาว” ในการกดทับผู้อื่นด้วยความเคียดแค้น ซึ่งในทางทฤษฎีอธิบายได้ว่าเป็นทัศนคติหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเหยียดเชื้อชาติ เหยียดเพศ สติปัญญา รวมถึงความบกพร่องทางร่างกาย ที่เรียกว่าเป็นความไม่ถูกต้องทางการเมือง (political incorrectness) ที่แสดงให้เห็นนัยของการกีดกัน แบ่งแยก หรือ เลือกปฏิบัติ เปรียบเทียบกับการใช้คำว่า อ้วน เตี้ย ดำ เป็นต้น หากสำรวจในมุมมองโลกวิชาการจะพบงานที่สอดคล้องกับปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า มีงานศึกษาหลายชิ้นที่สนับสนุนและให้ข้อมูลว่า ที่ผ่านมาสื่อมวลชนไทยนำเสนอภาพลาวด้านลบ โดยนำเสนอประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่อ่อนไหว เปรียบบางและไม่ระมัดระวังจนเป็นเหตุให้คนไทยและคนลาวมีภาพจำด้านลบต่อกัน ทั้งนี้ จากงานของศิริมิตร ประพันธ์ธรรมา (2551) เรื่องความสัมพันธ์ไทย - ลาว ในสื่อบันเทิงไทย : ศึกษากรณีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวจากภาพยนตร์เรื่อง หมากเตะโลกตะลึง ได้สะท้อนเรื่องนี้อย่างชัดเจนว่า มีการนำเสนอภาพลาวด้านลบที่กดทับและล้อเลียนความเป็นลาวผ่านจุดยืนของคนไทยส่วนกลางที่สะท้อนให้เห็นในเนื้อหาภาพยนตร์ที่คนกลุ่มนี้เป็นผู้นำเสนอ

งานของ วิบูล สินธุมาลย์ (2554) เรื่อง การรับรู้ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ลาว: ผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยและลาวชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 (ค.ศ.1975-2009) สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างประวัติศาสตร์และการกำหนดเนื้อหาในแบบเรียนไทยที่ลดทอนความเป็นลาวให้เหลือเท่ากับความไม่ไว้วางใจ รวมถึงเนื้อหาที่ตอกย้ำเรื่องการด้อยพัฒนาในด้านต่างๆ ในลาวส่งผลต่อการสร้างภาพจำลาวด้านลบมากเพียงใด และงานของรุจน์ โกมลบุตร (2559) เรื่อง ไทยในสายตาสือลาว: ศึกษากรณีหนังสือพิมพ์ประชาชน (Pasaxon) ได้ให้ข้อคิดที่น่าสนใจว่า คนไทยควรตระหนักว่า ไทยในฐานะเพื่อนบ้านควรทำให้คนลาวไว้วางใจและควรสื่อสารเรื่องลาวในฐานะของการเป็นพันธมิตรที่เท่าเทียม หรือ เป็นหุ้นส่วนกันมากกว่าการเป็นบ้านพี่เมืองน้อง

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในโลกจริงและโลกวิชาการแสดงให้เห็นว่า ที่ผ่านมามีการสร้างภาพจำให้ลาว “เป็นอื่น” (Otherness) ตราบจนกระทั่งเมื่อบริบทระหว่างประเทศเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคประชาคมอาเซียนที่ไทยกับลาวต้องร่วมมือกัน ไทยจึงต้องสร้าง “ความเป็นเรา” สร้างมิตรภาพเพื่อลดทอน “ความเป็นอื่น” ลงไป ซึ่งเป็นประเด็นสนใจของผู้วิจัยในบทความนี้ ทั้งนี้ประเด็นเรื่องการเป็นอื่น การกดทับ และการถูกทำให้ต่ำต้อยนี้มีแนวคิดของนักคิดสายหลังอาณานิคมที่ได้ตั้งคำถามและอธิบายเชื่อมโยงกับเรื่องอำนาจที่เข้ามากระทำการให้คนบางกลุ่มแตกต่างไปจากเราอย่างน่าสนใจว่า การนิยามคนอื่นให้ต่างไปจากเรานั้นเป็นเรื่องการเมือง เช่นที่ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ได้เรียกผู้ที่ถูกผลักออกไปนอกโครงสร้างทางการเมือง สังคม และถูกทำให้ด้อยค่ากันว่า “ผู้ถูกกดทับ” (subaltern) ในขณะที่ เอ็ดเวิร์ด ซาอิด (Edward Said) เสนอว่า การสร้างความเป็นอื่นและใช้คำว่า “คนอื่น” (The Other) กระทำโดยผู้มีอำนาจเพื่อให้เขานิยามตัวเองและสถาปนาความชอบธรรมในการใช้อำนาจของกลุ่มตน (Gramsci, 1971 และ Said, 1978 อ้างถึงใน นลินี ตันธุนิตย์, 2558, น.3) ซึ่งหนึ่งในเครื่องมือในการสร้างเป็นอื่นนั้น คือ สื่อมวลชน สอดคล้องกับที่ผ่านมามีไทยได้สร้างให้ลาวเป็นอื่น โดยการนำเสนอภาพลาวด้านลบผ่านสื่อมวลชนและได้สถาปนาภาพนั้นให้กลายเป็นความจริงในสามัญสำนึกของคนทั่วไป

และจากงานของ วิบูล สินธุมาลย์ (2554) ได้ชี้ให้เห็นตัวแปรที่น่าสนใจว่า การสร้างประวัติศาสตร์ผ่านแบบเรียนส่งผลให้ผู้เรียน รวมถึงผู้ผลิตสื่อมีภาพจำด้านลบต่อลาวและส่งผลให้ไทยสร้างภาพลาวให้ เป็นอื่น ดังนั้น การจะศึกษาสิ่งที่สร้าง “ความเป็นเรา” ในงานนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจตัวแปรใหม่ที่ไม่ใช่สื่อหลักรูปแบบเดิม และนำมาซึ่งการหาสื่อรูปแบบอื่นที่ไม่ได้กดทับความเป็นลาวและไม่ได้ผลิตผ่านจุดยืนของคนไทยส่วนกลาง ซึ่งท่ามกลางสื่อรูปแบบอื่นที่สร้างความเป็นเราที่หลากหลาย ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาปลาแร่ – ปลาแดก ในฐานะสื่อวัตถุที่มีนัยสำคัญสองประการคือ 1) เป็นสื่อวัตถุในความหมายเชิงรูปธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น สัมผัสจับต้องได้ และ 2) เป็นสื่อวัตถุในความหมายเชิงนามธรรม เป็นสื่อวัตถุในเชิงวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและมีความหมายมากกว่าตัวมันเอง

ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีเหตุผลสนับสนุนในการเลือกปลาร้า – ปลาแดก มาใช้ในงานวิจัยนี้อีก 2 ประการ คือ 1) ปลาร้า – ปลาแดก ไม่ได้เป็นเพียงแค่อาหารหรือวิธีการถนอมอาหาร แต่ ปลาร้า – ปลาแดก คือ ภาพตัวแทนคนอีสาน คนลาว รวมถึง วัฒนธรรมการบริโภคอาหารอีสาน อาหารลาวด้วย ซึ่งหากเทียบกับ สื่อมิตรภาพอื่นๆ เช่น ภาษาอีสาน ดนตรีหมอลำ ผ้าซิ่น นั้น ปลาร้า – ปลาแดกถือเป็นสื่อที่เป็นภาพ ตัวแทนคนอีสานที่ได้รับความนิยมอย่างมาก สามารถเข้าถึงและระดมการมีส่วนร่วมจากคนนอกพื้นที่ ผ่านการเป็นสัมตำปลาร้าได้ง่าย สะดวก ต้นทุนน้อย และมีความถี่บ่อยในการเข้าถึงมากกว่าสื่อชนิดอื่น เห็นได้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสื่อเหล่านี้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งปัจจุบันเมนูอาหารอีสานอย่างสัมตำปลาร้าได้รับความนิยมอย่างมากทั้งจากร้านอาหารริมทางไปจนถึงร้านอาหารอีสานชื่อดังในห้างสรรพสินค้า และสอดคล้องกับการให้ข้อมูลว่า ปลาร้า – ปลาแดก ในวัฒนธรรมอีสานเป็นอาหารหลักและเป็น เครื่องปรุงรสที่สำคัญที่สุด จนถือเป็นหนึ่งในวิญญูณห้าของความเป็นอีสาน อันได้แก่ ข้าวเหนียว ลาบ สัมตำ หมอลำ และปลาร้า (Isangate, 2559)

เหตุผลข้อที่ 2) ด้วยความที่ภูมิลำเนาของสื่อนี้อยู่ในพื้นที่อีสาน – ลาว ซึ่งจากการรับรู้ของคนทั่วไป ปลาร้า – ปลาแดก ผลิตจากคนในพื้นที่อีสาน – ลาว และเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมอาหารอีสาน – ลาว ดังนั้นจึงทำให้ ปลาร้า – ปลาแดก เป็นสื่อที่เรียกร้อง “ความเป็นเรา” เรียกร้อง “ความเป็นพวกเดียวกัน” จากคนอีสานและคนลาวในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี มิงานเขียนของ Leedom Lefferts (2005) เรื่อง Sticky Rice, Fermented Fish, and the Course of a Kingdom : The Politics of Food in Northeast Thailand ได้สนับสนุนในเรื่องนี้ว่าจากการศึกษาการเมืองของอาหารในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยทำให้เห็นว่า คนไทย – ลาว (คนอีสาน) มองข้าวเหนียวกับปลาแดก ว่าเป็นอาหารที่แสดงอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวกัน

จากที่มาข้างต้นจึงนำมาสู่ความสนใจในการศึกษาการสร้างความเป็นเรา สร้างมิตรภาพผ่านปลาร้า – ปลาแดก ซึ่งผู้วิจัยจะนำปลาร้า – ปลาแดกมาศึกษาในฐานะสื่อวัตถุที่สื่อสารเรื่อง มิตรภาพระหว่างคนไทย โดยเน้นไปที่คนไทยส่วนกลางและเป็นคนไทยในศูนย์กลางอำนาจรัฐ กับคนอีสานและคนลาว แล้วอธิบายว่าปลาร้า – ปลาแดกสามารถทำหน้าที่นี้ได้หรือไม่อย่างไร โดยในบทความจะอธิบาย 2 ประเด็น ดังนี้ 1. การสื่อสารความหมายปลาร้า – ปลาแดกในสังคมไทย และ 2. การสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพผ่านปลาร้า – ปลาแดกในความสัมพันธ์ ไทย – ลาว

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย แนวคิดกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมใช้วิเคราะห์การผลิตและผลิตซ้ำ ตัวบท หรือ ตัวสาร (Message) มิตรภาพ ผ่านสื่อวัตถุที่ใช้ในการศึกษา แนวคิดเรื่องรหัส (encode – decode) ใช้วิเคราะห์การถอดรหัสของผู้รับสาร แนวคิดภาพตัวแทนใช้อธิบายการเป็นสื่อแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว และแนวคิดเรื่องสื่อวัตถุใช้อธิบาย ปลาร้า – ปลาแดกในฐานะสื่อวัตถุที่เป็นสื่อกลางการสื่อสาร สำหรับวิธีการศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธี

การศึกษาในรูปแบบของการวิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) ในการอธิบายภูมิหลังและกระบวนการผลิตในเชิงความหมาย (content) ร่วมกับวิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) ในการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่ประกอบด้วย ตัวแทนภาคประชาชนในชุมชนที่ผลิต ปลาร้า ตัวแทนภาครัฐ รวมถึงบุคคลทั่วไปในพื้นที่จังหวัดหนองคายและนครพนม¹ และใช้แนวคิดการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) มาอธิบายการศึกษาตัวบทจากการผลิตซ้ำผ่านสื่อ ซึ่งประกอบด้วยสื่อบุคคล สื่อมวลชน เช่น ภาพยนตร์และรายการโทรทัศน์ และ สื่อใหม่ เช่น YouTube

1. การสื่อสารความหมาย ปลาร้า – ปลาแดก ในสังคมไทย

แม้ความสนใจหลักของงานศึกษานี้จะอยู่ที่เรื่องการสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพผ่านปลาร้า – ปลาแดก ในความสัมพันธ์ไทย – ลาว แต่การจะทำความเข้าใจประเด็นนี้ได้จำเป็นต้องทำความเข้าใจการสื่อสารความหมายปลาร้า – ปลาแดก ทั้งในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงการเล่าขานในยุคปัจจุบันเพื่อให้ทราบที่มาและจักรวาลความหมายของปลาร้า – ปลาแดกโดยรวม รวมถึงการทำความเข้าใจสาเหตุของการเรียกขานปลาร้า – ปลาแดก ที่แตกต่างกันด้วย

ศึกษาการเรียกขาน ปลาร้า – ปลาแดก ที่แตกต่างกัน

ปลาแดกเป็นคำเรียกในวัฒนธรรมไท – ลาว² ซึ่งคำว่าแดกนี้เรียกจากวิธีการทำปลาสดลงไปไน้ ไ้ในงานของ ชุมพล แนวจำปา (2535, น. 94) อธิบายคำว่า แดก ในภาษาอีสาน หมายถึง การจับยึดหรือดันสิ่งหนึ่งเข้าไปในอีกสิ่งหนึ่ง ปลาแดกจึงเป็นการยัดปลาเค็มลงไน้หรืออีกที่มานึง คือ คำว่า แดก มาจากคำว่า แผลก (คนอีสานจะออกเสียง ร / ล กับ ด กลับกัน) การทำให้แผลกเป็นขั้นตอนหนึ่งในการทำปลาแดก หลังจากที่ทำปลาเค็มแล้ว ถ้าเป็นปลาขนาดใหญ่ต้องตำหรือสับให้แผลกก่อนที่จะยัดลงไปไน้ จากนั้นก็หมักให้เน่า

ส่วนปลาร้าเป็นคำเรียกของคนไทยส่วนกลาง (ภาคกลาง) เป็นส่วนใหญ่ ในงานของ พลวัฒน์ อารมณ (2558, น.73) ได้สันนิษฐานว่า ปลาร้า มีรากศัพท์มาจากภาษาเขมร “ปร็อกละ” ซึ่งเขมรอออกเสียงว่า “ปรอฮก” แต่สำเนียงโคราชออกว่า “ปร้า” จึงเป็นไปได้ว่าคนไทยภาคกลางจะออกเสียงเพี้ยนจากสำเนียงโคราชเป็น “ปลาร้า” ซึ่งคนเหนือและคนลาวบางกลุ่มก็เรียกตามแต่ออกสำเนียงท้องถิ่นว่า “ปลาฮ้า” ในขณะที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2560, น.148) อธิบายที่มาของปลาร้าว่า

¹ เนื่องจากบทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ศึกษาเรื่อง ปลาร้า – ปลาแดก ควบคู่กับการศึกษาสะพานมิตรภาพ ดังนั้น การเลือกจังหวัดหนองคายและนครพนมจึงเป็นไปเพื่อความสอดคล้องกับพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาการสื่อสารจินตกรรมผ่าน สะพานมิตรภาพไทย – ลาว

² ผู้วิจัยอ้างอิงการเขียนคำว่า วัฒนธรรมไท – ลาว จากการเรียกขานกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาว ตามการแบ่งกลุ่มตระกูลภาษาไท – กะได (Tai – Kadai) หรือ กลุ่มตระกูลภาษาลาว – ไต (Lao – Tai) จากงานเขียนของเกรียงไกร เกิดศิริ (2553) ในหนังสือทฤษฎีอนุชาคนย 1

พวกไทย (จากสองฝั่งโขง) เป็นพวกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาที่หลังแล้วอยู่ปนกับพวกเขมร พังคำเขมรเรียกปลาเน่าเค็ลลือแล้วร่อยว่า “ปรือละ” เป็น “ปลาร้า” เลยเรียกอย่างเขมรเพื่อความทันสมัย แทนคำว่า “ปลาแดก” ของลาว ซึ่งยุคนั้นถือว่าไม่ทันสมัย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเรียกขานจะต่างกันด้วยเหตุผลด้านประวัติศาสตร์ พื้นที่ และการเมือง แต่ในบทความนี้จะใช้สองคำนี้ในความหมายอย่างเดียวกัน ว่า ปลาร้า – ปลาแดก คือ อาหาร เครื่องปรุงรส รวมถึงการเป็นวัตถุดิบอาหารรูปแบบหนึ่งที่น่าปลามาหมักเกลือให้เน่าแล้วนำไปประกอบอาหาร

สำหรับการสื่อสารความหมาย ปลาร้า – ปลาแดก ในสังคมไทย ผู้เขียนขอแบ่งการอธิบายเป็น 4 ยุค คือ ยุคที่ 1 ปลาร้า – ปลาแดก คือ วิถีชีวิต ยุคที่ 2 การต่อสู้ต่อรองของปลาร้า – ปลาแดกในราชสำนักรัตนโกสินทร์ ยุคที่ 3 ปลาร้า – ปลาแดก ในฐานะเครื่องมืออุดมการณ์ และยุคที่ 4 ปลาร้า – ปลาแดก กับสถานะใหม่ที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบัน ทั้งนี้ ในการศึกษาการกำหนดความหมายนี้ ผู้วิจัยเน้นไปที่การกำหนดความหมายโดยกลุ่มคน 2 กลุ่มคือ กลุ่มคนอีสาน – คนลาวในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมอีสาน – ลาว (เน้นเฉพาะพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย) และกลุ่มคนที่ไม่ใช่คนอีสาน – คนลาวนอกพื้นที่อีสาน ซึ่งในที่นี้คือ คนไทยในพื้นที่ส่วนกลางโดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำ

● ยุคที่ 1 ปลาร้า – ปลาแดก คือ วิถีชีวิต

ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมอีสาน – ลาวนั้น วิถีชีวิตของคนอีสานและคนลาวผูกพันกับ ข้าวและปลาร้า – ปลาแดก มาเนิ่นนาน จนมีคำกล่าวว่า “มีข้าวเต็มเล้า มีปลาแดกเต็มไห” แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในชีวิต หากมีสองสิ่งนี้ก็จะไม่อดตาย (สพสันต์ เพชรคำ, 2541, น.51) สอดคล้องกับที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (2541, น.4-5) ได้เล่าถึงปลาแดกว่าเป็นวัฒนธรรมของภาคอีสานทั้งหมด คนอีสานต้องจับปลาให้เพียงพอเพื่อกักเก็บไว้กินในฤดูแล้ง ภูมิปัญญาอีสานที่ได้สั่งสมมาแต่โบราณจึงได้นำมาสู่วิธีการถนอมอาหารจากปลาให้กลายมาเป็นปลาแดก ข้าวและปลาแดกจึงเป็นอาหารหลักของชาวอีสาน

ยิ่งไปกว่านั้น การกักเก็บปลาร้า – ปลาแดกยังมีประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนกันระหว่างท้องถิ่นที่มีปลามากและทำปลาร้า – ปลาแดกได้มากกับท้องถิ่นที่ไม่มี สพสันต์ เพชรคำ (2541, น.90) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า วิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ใกล้ภูเขาในอดีตจะดำรงชีพด้วยการทำนาและหาของป่า และไม่สามารถหาปลามาทำปลาแดกให้พอเพียงทำกินได้ตลอดปี ชาวบ้านจึงนำผลผลิตส่วนเกินไปแลกกับปลาแดกในหมู่บ้านที่จับปลาและทำปลาแดกได้มาก ปลาแดกจึงเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าของคนในท้องถิ่น

สอดคล้องกับงานของสุพัฒน์ ไพไธล และ สุรเดช บริโต (2541, น.30 – 32) ที่เล่าว่า ปลาแดก เป็นของแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน และเป็นของฝากของต้อนรับ หากไม่มีก็ต้องไปหาซื้อจากที่อื่นหรือจากเพื่อนบ้านมาเป็นของฝากให้แขก ซึ่งการไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนนั้นสัมพันธ์กับวัฒนธรรมปลาแดก จนก่อเกิดเป็นความผูกพัน และนำไปสู่ความเคารพนับถือกันฉันท์ญาติมิตร

อีกประเด็นที่น่าสนใจในวัฒนธรรมปลาแดกคือ เรื่องราวการเรียนรู้สืบทอดวิธีการทำปลาแดก จากรุ่นสู่รุ่น โดยผู้หญิงในชุมชนจะเรียนรู้การทำปลาแดกในช่วงวัยที่สมควรออกเรือนจากบรรพบุรุษฝ่ายหญิง การสืบทอดวิธีการทำปลาแดกจึงส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติ และเป็นการสร้างความรับผิดชอบในการก้าวเป็นผู้ใหญ่ให้กับตัวเองด้วย (สพสันต์ เพชรคำ, 2541, น. 91) ซึ่งการเรียนรู้และสืบทอดนี้ถือเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นยายสู่รุ่นแม่สู่ลูกสาว สะท้อนให้เห็นตัวบท (Message) ที่มีการเข้ารหัส (code) โดยผู้เข้ารหัส (encoder) และผู้ถอดรหัส (decoder) ต้องรับรู้ความหมายของรหัสต่างๆ เหมือนกัน ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2553, น.64 – 65) อธิบายว่าการรับรู้รหัสที่ตรงกันเป็นเพราะการสร้างข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ใช้รหัสที่เรียกว่า จุดร่วมหรือลักษณะร่วม (commonality) และการใช้รหัสเดียวกันเท่านั้นจะทำให้คนเกิดความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

สำหรับพื้นที่นอกอีสานแต่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมไท – ลาวนี้ ผู้วิจัยขอเจาะจงไปที่การอธิบายพื้นที่ส่วนกลาง (อำนาจ) เป็นหลัก จากงานของศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวถึงการโยกย้ายผู้คนจากลาวมาไทย (สยาม) เกิดขึ้นภายหลังอาณาจักรล้านช้างแตกสลายและการแพ้สงครามตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาถึงธนบุรีและสมัยรัชกาลที่ 1 โดยคนลาวได้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานในเขตภาคกลางหลายจังหวัด เช่น สระบุรี ชัยนาท นครปฐม อุทัยธานี เพชรบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม อ้างถึงใน ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2541, น. 4)

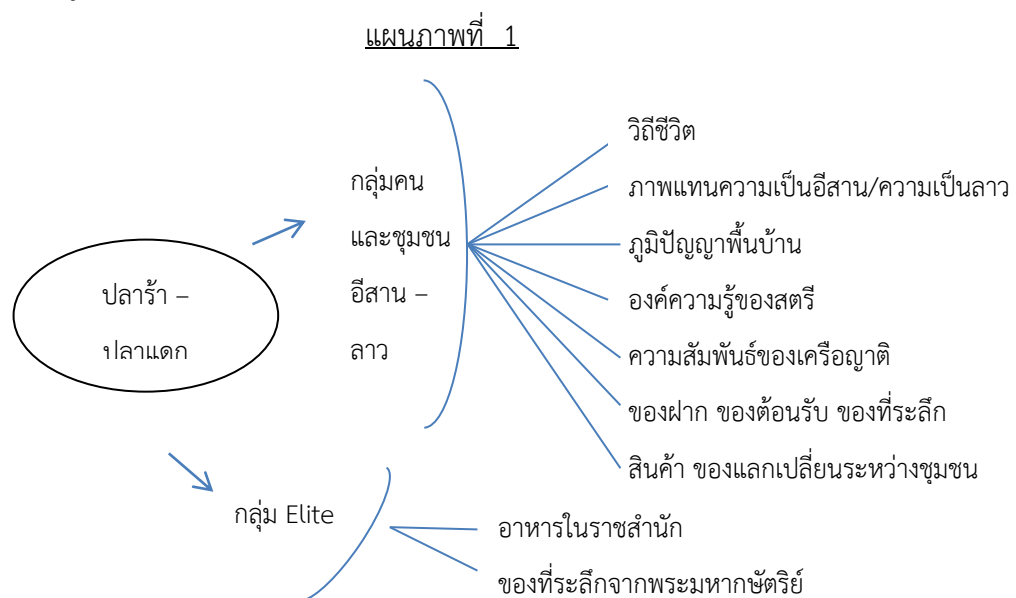
จากงานของสุจิตต์ วงษ์เทศ (2551, น. 78) ให้ข้อมูลว่า คนไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาจำนวนมากที่มีบรรพชนเป็นคนลาว หรือเรียกอีกชื่อว่า ไทยน้อย นั้น ทำปลาร้า - ปลาแดก ไว้กินเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน สอดคล้องกับบันทึกในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ตอนหนึ่งว่า สิ่งวิเศษสุดของชาวสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ ปลาร้า โดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้พระราชทานปลาร้าใส่ไหให้เป็น “ของที่ระลึก” จำนวนหนึ่งกลับฝรั่งเศสทางเรือ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551, น.116) นอกจากนั้นยังมีบันทึกของชาวเปอร์เซีย (อิหร่าน) ที่ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ที่เมืองลพบุรี (ลพบุรี) ระบุว่าชาวสยามยุคนั้นกินข้าวกับน้ำปลาร้า หรือน้ำต้มหั่วปลา ผู้คนทุกชั้นไม่ว่าชั้นสูงชั้นต่ำต่างก็กินอาหารอย่างนี้ (กิตติมา อมรทัต และ ไรณาน อรุณรังสี,ผู้แปล อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2560, น.79)

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้เห็นภาพว่า ความหมายของปลาร้า - ปลาแดก ที่ถูกสร้างในยุคนี้อยู่ภายใต้ความหมายชุดใหญ่ที่ครอบคลุมว่าปลาร้า - ปลาแดก คือ (1) วิถีชีวิต ที่สะท้อนทั้งหลักการใช้ชีวิตวิถีการบริโภค และบทบาทหน้าที่ของผู้คนในสังคมอีสานรวมถึงสังคมลาวมาเนิ่นนานหลายพันปี

โดยมีตัวแสดงหลัก 2 ส่วนในฐานะผู้ที่เกี่ยวข้องในการผลิตความหมายปลาร้า – ปลาแดก คือ กลุ่มคน ชุมชนอีสาน – ลาว และกลุ่ม Elite ในราชสำนักส่วนกลาง นอกจากนี้ ภายใต้อรรถาธิบายชุดใหญ่ยังมีชุดความหมายอีกหลายชุดที่ทับซ้อนอยู่ในวิถีชีวิตคนอีสานและคนลาว เช่น (2) การเป็นภาพแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว (3) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (4) องค์ความรู้ของสตรี (5) ความสัมพันธ์ของเครือญาติ (6) ของฝาก ของต้อนรับ ของที่ระลึก (7) สินค้า และ ของแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนและในส่วนของกลุ่มชนชั้นนำ (Elite) ในราชสำนักส่วนกลางนั้น ปลาร้า – ปลาแดก ถือเป็น (8) อาหารในราชสำนัก และ (9) ของที่ระลึกจากพระมหากษัตริย์ ด้วย

จากข้อมูลข้างต้นแสดงความหมายของปลาร้า – ปลาแดกในยุคที่ 1 ดังนี้

• ยุคที่ 2 การต่อสู้ต่อรองของปลาร้า – ปลาแดกในราชสำนักรัตนโกสินทร์

ในขณะที่พื้นที่ความหมายของปลาร้า – ปลาแดกในชุมชนอีสาน – ลาว ยังคงดำเนินต่อไปในชุดความหมายเดิม แต่ในพื้นที่ส่วนกลางนอกอีสาน มีการเปลี่ยนผ่านความหมายปลาร้า – ปลาแดกอย่างน่าสนใจ จากอาหารชั้นสูงมาเป็นของหมิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงสถานะของการเป็นอาหารชั้นสูงด้วย ดังนั้นในยุคที่ 2 นี้ น้ำหนักของการอธิบายส่วนนี้จึงมุ่งไปที่พื้นที่ส่วนกลางกับการให้คุณค่าและกำหนดความหมาย ปลาร้า – ปลาแดก

สืบต่อจากข้อมูลข้างต้นที่เห็นได้ว่า ปลาร้า – ปลาแดก มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและถือได้ว่าเป็นอาหารชั้นสูงที่ได้รับการสืบทอดแบบไม่ต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน อันเนื่องจากการผูกโยงสายสัมพันธ์ระดับสูงในชั้นเจ้านายทั้งการเกี่ยวดองตั้งแต่สมัยธนบุรี รัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ที่ทรงสนิทกับเจ้าอนุวงศ์ในฐานะพระสหายที่เติบโตมาด้วยกัน รวมถึงการเป็นข้าราชการ

บริพารรับใช้ในฐานะตันเครื่องในราชสำนัก จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 3 ความเปลี่ยนแปลงในความนิยม ปลาร้า – ปลาแดกได้เกิดขึ้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารพบว่า การที่ปลาร้า – ปลาแดกไม่เป็นที่โปรดปรานจนอาจถึงขั้นเป็นที่น่ารังเกียจนั้นอาจสัมพันธ์กับการเมืองในราชสำนักที่ว่าด้วยเรื่องกบฏเจ้าอนุวงศ์ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าความหมายของ ปลาร้า – ปลาแดก เปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์และการเมืองระหว่างประเทศด้วยเห็นได้จากความบาดหมางระหว่างสยามกับลาวที่ส่งผลให้ปลาร้า – ปลาแดกที่เคยได้รับการยกย่องว่าเป็นอาหารชั้นสูงถูกผูกโยงกับความเป็นลาว คนลาว และถูกมองว่าเป็นผู้ร้าย เป็นคนที่ไม่น่าไว้วางใจด้วย ดังเช่นที่มีการห้ามแสดงความเป็นลาวในราชสำนัก ทั้งการทำอาหารและการเล่นดนตรี ดังที่มีประกาศการห้ามเล่นแอ่วลาว หรือ ห้ามเป่าแคนในสมัยรัชกาลที่ 4

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการกล่าวถึงปลาร้าใน 2 แง่มุม คือ 1) ปลาร้ากับความ เป็นลาวของเจ้าดารารัศมี กับ 2) ปลาร้าในฐานะอาหารชาววังตามตำรับอาหารของเชื้อพระวงศ์ต้น สกุลต่าง ๆ สำหรับปลาร้ากับความเป็นลาวของเจ้าดารารัศมีนั้น ในงานของ เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว (2559, น. 95-98) เรื่องเปิดแผนยึดล้านนา ได้อธิบายเรื่องการถวายตัวของเจ้าดารารัศมีว่าเป็น กุศโลบาย ในการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ แต่การถวายตัวของเจ้าดารารัศมีนี้ได้ นำไปสู่เรื่องราวความอิจฉาริษยาในรั้วในวังจนมีผู้ซุบซิบนินทาจนถึงขั้นเรียกขานว่า “อีลาว” ซึ่งในงาน ของ ภัทรพงศ์ คงวิจิตร (2543, น. 103-104) เรื่องพื้นที่และความหมายของการท่องเที่ยวในเมืองหลวง พระบาง ได้ขยายความถึงเจ้าดารารัศมี และ การเรียกขาน “อีลาว” ว่า พระนางโดนกลั่นแกล้งจาก เจ้าจอมหม่อมห้ามดังเช่น การได้ยินเสียงตะโกนลั่นผ่านหน้าห้องบรรทมว่า “เหม็นปลาร้า”

และจากจุดเริ่มต้นที่มีการกล่าวถึงปลาร้าว่าเป็น “ของเหม็น” นี้เองได้ถูกนำไปต่อยอดผลิตซ้ำ โดยนักเขียนนวนิยายและคนเขียนบทละครในยุคปัจจุบัน ดังเช่น การปรากฏตัวของความหมายนี้ ในนวนิยายหลายๆ เรื่อง อย่างเช่น เรื่องปลาร้าทรงเครื่อง ของ กรุง ญ ฉัตร ที่มีเนื้อหาที่สื่อว่าปลาร้า เป็นของเหม็น รวมถึงของสกปรก อยู่หลายตอน เช่น “คุณเองไม่ปึงหรอก คุณเอชอบผู้หญิงทัน สมัยจำ ไ้ประเภทอยู่บ้านนอกเป็นน้องนางบ้านนาตัวดำเป็นเหนียง กินปลาแดกปลาร้าเหม็นเขียว” (กรุง ญ ฉัตร, 2536, น. 229)

การกล่าวถึงในประเด็นที่ 2 คือ ปลาร้า – ปลาแดกในฐานะอาหารชาววัง อาหารราชสำนัก นั้นอาจจะย้อนแย้งจากแบบแรกแต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า ความหมายของปลาร้า – ปลาแดกมีการสั่นไหวปรับเปลี่ยนไปตามผลประโยชน์ของผู้เรียกขาน เห็นได้จากงานของ สุนทรีย์ อาสะโว้ย (2554) เรื่อง กำเนิดและพัฒนาการของอาหารชาววัง ก่อน พ.ศ. 2475 (ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับ 7) และ หลัง พ.ศ. 2475 (ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับ 8) ได้ให้ข้อมูลว่า แต่ละตำรับอาหารของต้นสกุลต่าง ๆ มีการแข่งขันเพื่อให้เป็นที่โปรดปรานของเจ้านายพระองค์ต่างๆอย่างไร เช่น ตำรับอาหารของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ บุนนาค (ซึ่งได้รับอิทธิพลจากราชสกุลชูโต และ สกุลบุนนาคที่มีเชื้อสายทั้ง มอญและแขก) ผู้เขียนตำราแม่ครัวหัวป่าก์ ซึ่งในตำรามีการใช้ปลาร้าในส่วนหนึ่งของเครื่องจิ้มที่ต้องมีผัก

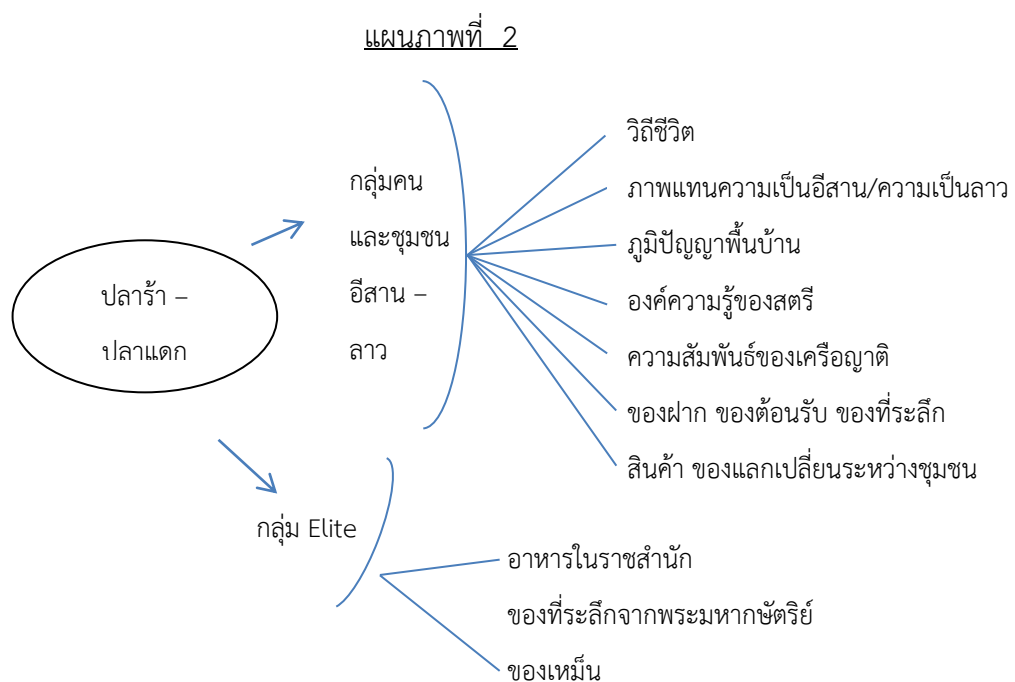

และปลาเป็นของแกล้ม ตำรับอาหารของหม่อมหลวงตี๋ ชลมารคพิจารณ์ (พระประยูรญาติในสายราชสกุลสนธิวงศ์ และ สกุลชุมสาย) มีปลาร้าในเมนูที่ชื่อว่าแกงต้มปลาร้าหน่อไม้ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น หากวิเคราะห์จากบริบทภายในและบริบทระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้นจะพบว่า การหวนกลับมาได้รับความนิยมของปลาร้าประจวบเหมาะสอดคล้องกับช่วงเวลาที่ไทยกับลาว ไม่ได้เผชิญหน้าเป็นคู่สงครามหรือเป็นศัตรูกันโดยตรงโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่คู่ต่อสู้ของไทย คือ ฝรั่งเศสโดยเฉพาะการเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 หรือ สงครามฝรั่งเศส – สยาม ประกอบกับบริบทภายในที่สะท้อนให้เห็นการรวมศูนย์อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อปกครองมณฑลที่ห่างไกล ดังเช่นการถวายตัวของเจ้าหญิงหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึงการเป็นข้ารับใช้ในราชสำนักของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้ง ฝรั่งเศส มอญ ลาว จึงทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้นโดยเฉพาะวัฒนธรรมอาหารในราชสำนัก

สรุปได้ว่า ความหมายของปลาร้า – ปลาแดก ที่ถูกสร้างจากกลุ่มชนชั้นนำในยุคนี้ คือ 1) ปลาร้า – ปลาแดกเป็นทั้งของหมิ่น ของสกปรก แต่ขณะเดียวกัน 2) ปลาร้า – ปลาแดกก็ยังเป็นอาหารชั้นสูงใน ราชสำนักด้วย ส่วนการเป็นของที่ระลึกจากพระมหากษัตริย์นั้นพบว่า ไม่มีปรากฏความหมายนี้อีกในสมัยต่อมา ความน่าสนใจของยุคนี้ คือ การทำให้เห็นว่า การเรียกขาน ปลาร้า – ปลาแดก ด้วยความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสถานะของไทยกับลาวว่ามีความใกล้ชิด เป็นมิตร เป็นศัตรู หรือ เป็นภัยคุกคามระหว่างกัน

จากข้อมูลข้างต้นแสดงถึงความหมายของปลาร้า – ปลาแดกในยุคที่ 2 ดังนี้

• ยุคที่ 3 ปลาร้า – ปลาแดก ในฐานะเครื่องมืออุดมการณ์

เมื่อบริบทโลกเข้าสู่ยุคสงครามเย็น การให้คุณค่าและความหมายของปลาร้า – ปลาแดกได้เปลี่ยนไปอีกครั้ง การเกิดขึ้นของสงครามอุดมการณ์ส่งผลให้ความสัมพันธ์ไทย – ลาวผันแปรไป และส่งผลต่อการกำหนดบริบทการรับรู้ในแบบลวดทอนคุณค่าของปลาร้า – ปลาแดกและทำให้ปลาร้า – ปลาแดกกลายเป็นเครื่องมือของรัฐไทยในการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยมีผลประโยชน์ด้านความมั่นคงและผลประโยชน์ในการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ อยู่เบื้องหลัง

ทั้งนี้ หนึ่งในเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาประเทศ คือ ชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รัฐใช้ความรู้ส่วนนี้มากำหนดการรับรู้ปลาร้า – ปลาแดกให้เป็นของสกปรก เป็นอาหารที่เกิดอันตราย ซึ่งการให้คุณค่าความหมายด้านลบนี้ เป้าหมายของการสื่อสารน่าจะมุ่งส่งผลไปที่คนอีสานและคนลาวที่กินปลาร้า – ปลาแดกเป็นอาหารหลักมากกว่ากลุ่มผู้บริโภคระดับสูงในรั้วในวัง โดยมีพื้นที่อีสานเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่เป็นภัยคุกคามคอมมิวนิสต์และเป็นฐานที่ตั้งของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

สำหรับหน่วยงานรัฐที่ทำหน้าที่ลดทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมของ ปลาร้า – ปลาแดกคือ กระทรวงสาธารณสุข และเจ้าหน้าที่กระทรวงสาธารณสุขที่ได้รับการปลูกฝังวิธีคิดให้มองปลาร้าเป็นอาหารที่ก่อให้เกิดอันตราย ดังเช่นการเป็นอาหารเจือปนสารพิษ ดังคำประกาศกระทรวงสาธารณสุข ฉบับที่ 84 พ.ศ. 2527 เรื่องวัตถุเจือปนอาหาร ที่มีข้อกำหนดเรื่องดินประสิว ในอาหารหมักดอง (ทั้งนี้ ประกาศฉบับดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไปและใช้ประกาศฉบับที่ 284 เรื่องวัตถุเจือปนอาหาร พ.ศ. 2547 แทน) และการเป็นอาหารที่นำไปสู่โรคมะเร็งตับและมะเร็งท่อน้ำดี ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2523 – 2530 กระทรวงสาธารณสุขได้มีการจัดหน่วยบริการเฉพาะกิจเพื่อควบคุมโรคนี้อย่างจริงจังโดยเฉพาะในพื้นที่อีสาน

และเมื่อเวลาผ่านไป จากรายงานของวารสารโครงการ CASCAP³ ปี 2559 ได้ทำให้เห็นข้อมูลที่ที่น่าสนใจว่า ปลาร้า – ปลาแดก ตกเป็นจำเลยของสังคม เพราะถูกทำให้เข้าใจว่าเป็นตัวการแพร่เชื้อพยาธิแล้วลุกลามไปสู่มะเร็งท่อน้ำดี แต่จริงๆ ต้นเหตุของการเกิดโรคมะเร็งท่อน้ำดีนั้นคือ การกินปลาดิบที่มีตัวอ่อนของพยาธิ แต่การรณรงค์ให้ประชาชนเข้าใจในยุคนั้นกลับเพ่งเล็งไปที่การไม่กินปลาร้า เพื่อหวังผลให้คนเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภค

ข้อมูลสนับสนุนต่อมาคือ รายชื่องานวิจัยในช่วงปี 2520 – 2540 มีข้อมูลสอดคล้องกันประการสำคัญว่า ชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่เข้ามากำกับให้ปลาร้าเป็นอาหารอันตราย และไม่ถูกสุขอนามัยนั้นมีผลต่อความสนใจของนักศึกษาในการทำวิจัยในช่วงเวลานั้นพอสมควร เห็นได้จาก

³ CASCAP คือ โครงการแก้ไขปัญหาโรคมะเร็งท่อน้ำดีและมะเร็งท่อน้ำดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ CASCAP จัดตั้งขึ้นในปี 2557 เป็นความร่วมมือของมหาวิทยาลัยขอนแก่นร่วมกับกรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข

รายชื่องานวิจัยของนักศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว เช่น งานวิจัยเรื่อง การศึกษาจุลชีววิทยาของอาหารหมักพื้นเมือง: ปลาร้า (2522) งานวิจัยเรื่อง ความสามารถในการติดต่อและมีชีวิตอยู่ได้ของระยะติดต่อเมตาเซอร์คาเรียของพยาธิใบไม้ตับในปลาร้า (2528) งานวิจัยเรื่อง การศึกษาการปนเปื้อนของตัวอ่อนพยาธิใบไม้ตับในปลาร้า (2535) และงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ตรวจหาชนิดแบคทีเรียในปลาร้าที่จำหน่ายในอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา (2539) เป็นต้น

จากความสอดคล้องกันด้วยเหตุผลข้างต้นนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การเปิดเผยชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้นำไปสู่การลดทอนคุณค่าปลาร้า-ปลาแดก โดยมีผู้กระทำคือ รัฐและกระทรวงสาธารณสุข อาจจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ได้ถือเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงในวิถีชีวิตของคนอีสาน คนลาว รวมถึงกลุ่มก้อนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่มีฐานที่มั่นในอีสาน การบ่อนทำลายแหล่งอาหารสำคัญด้วยการทุบโหมปลาแดกอาจเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการต่อสู้ภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ ดังประโยคที่ ชุมพล แนวจำปา (2535, น.95 - 96) ได้กล่าวว่า “ปลาแดกคือความมั่นคงในชีวิต ผู้ใดทำลายโหมปลาแดก ผู้นั้นบ่อนทำลายประเทศชาติ” ถึงแม้ว่างานของ ชุมพล แนวจำปา ได้เชื่อมโยงการทำลายโหมปลาแดกกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการกินของชาวอีสานแบบดั้งเดิมมาเป็นการบริโภคแบบคนเมือง แต่มุมมองของผู้วิจัยมองว่า นัยนี้สะท้อนให้เห็นว่า การทำลายโหมปลาแดกมีความสำคัญเทียบเท่าการทำลายความเป็นชาติ หรือก็คือ ความเป็นลาวเป็นอีสานนั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น การให้คุณค่าปลาร้า-ปลาแดกว่าเป็นอาหารของคนจน อาหารที่ล้าหลังนั้นก็เป็เครื่องมือสำคัญที่ชี้ให้เห็นฐานะและสภาพสังคมของผู้คนที่นิยมบริโภคปลาร้า-ปลาแดกว่าเป็นคนยากจน ประเทศยากจน ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนาและความทันสมัยตามแบบอย่างของสหรัฐอเมริกาผู้นำโลกเสรีประชาธิปไตยและทุนนิยม และไปพ้องกับวาทกรรม โง่ จน เจ็บ ที่ส่งผลต่อทัศนคติของคนเมืองภาคกลางที่มองและเหยียดคนอีสานว่า โง่ จน เจ็บ ด้วย โง่ คือ โง่ไม่มีความรู้ ไม่เชื่อหมอ จน คือ จนจึงกินแต่ปลาร้า เจ็บ คือ เจ็บป่วยไม่สบายเป็นโรครพยาธิ โรคมะเร็ง (ทั้งนี้ วาทกรรม โง่ จน เจ็บ ได้เปลี่ยนแปลงความหมายไปตามบริบทของการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในประเทศ เช่น การสื่อสารเรื่องความไม่เท่าเทียมในสังคม และการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น แต่กระนั้นหนึ่งในกลุ่มเป้าหมายสำคัญที่หนีไม่พ้นคนอีสานที่กลายเป็นเหยื่อของการใช้วาทกรรมนี้)

จากปรากฏการณ์ข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความรู้คืออำนาจ ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่อธิบายว่า ความรู้คืออำนาจชนิดหนึ่ง การใช้ความรู้สะท้อนการใช้อำนาจทั้งผู้ใช้และรูปแบบการใช้ ขณะเดียวกัน ผู้มีอำนาจก็ใช้อำนาจนั้นในการสถาปนาองค์ความรู้ขึ้นมาเพื่อส่งเสริมและรักษฐานอำนาจของตัวเองไว้ด้วย ซึ่งจากปรากฏการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นการใช้อำนาจรัฐผ่านชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาจัดการฝ่ายที่รัฐมองว่าเป็นภัยคุกคาม ในที่นี้ขอยกตัวอย่างการเข้ามาจัดการและใช้อำนาจควบคุมอีสานจากส่วนกลาง ในงานศึกษาของทวิศักดิ์ เผือกสม (2545) และชาติชาย มุกสง (2549) ในหนังสือเรื่องการแพทย์และการสาธารณสุขในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย :

จากวาทกรรมชนชั้นนำสู่การตอบโต้การครอบงำอำนาจ ที่ชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่ด้านสาธารณสุขถือเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่มีการใช้อำนาจผ่านชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการตีตราคนกลุ่มอื่นในพื้นที่อื่น แบบลดทอนคุณค่าได้อย่างแนบเนียน

สำหรับประเด็นเรื่องทุนนิยม การเข้ามาของทุนนิยมและการพัฒนาให้ทันสมัยในสังคมไทยนั้นถือเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมกับการเข้ามาของน้ำปลา ผงชูรส และอาหารสำเร็จรูปในช่วง 30 - 40 ปีที่ผ่านมาโดยเฉพาะในอีสาน มีงานของ สุวัฒน์ ไพโรจน์ (2541, น.42 - 43) ได้ยกตัวอย่างเรื่องนี้อย่างน่าสนใจว่า การจัดงานที่ต้องเชิญแขกผู้มีเกียรติ เจ้านาย (ข้าราชการ) จากสังคมเมือง ชาวบ้านจะจัดหาอาหารที่ไม่ใส่ ปลาแดกไว้ต้อนรับ เพราะเกรงว่าเจ้านายจากสังคมเมืองจะรังเกียจและมองว่าต้อนรับไม่สมฐานะ อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงส่วนนี้ค่อนข้างเปลี่ยนไปมากในปัจจุบัน เมื่อปลาร้า - ปลาแดกได้รับความนิยมและขยายวงกว้างไปยังพื้นที่ต่าง ๆ และกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

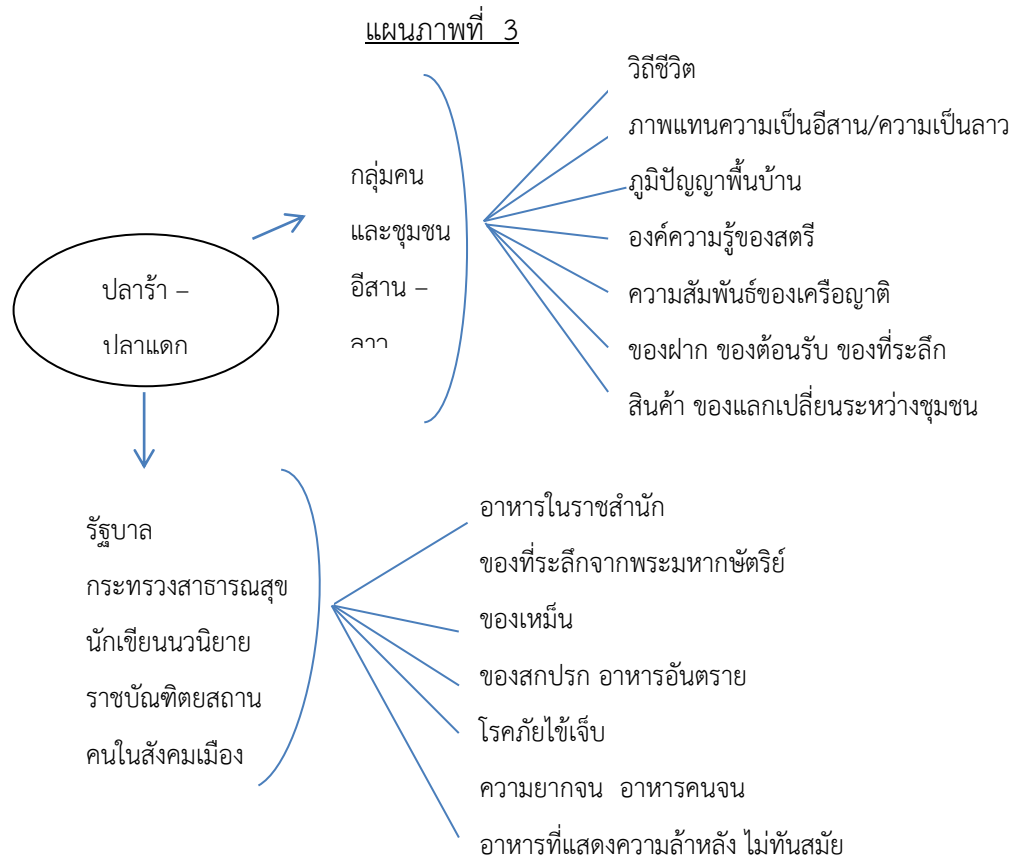
อีกประเด็นที่น่าสนใจ คือ การนำ ปลาร้า - ปลาแดก ไปเทียบเคียงกับการเป็นของหมิ่นอันนำมาซึ่งสำนวน ปากปลาร้า ที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องคู่กรรม ของ ทมยันตี โดยผู้วิจัยคิดว่าการใช้คำว่าปากปลาร้านี้ เป็นการเทียบเคียงกับความคิดของผู้แต่งนวนิยายว่า ปลาร้าเป็นของหมิ่น ของสกปรก ผู้แต่งจึงสร้างตัวละครที่มีชื่อว่า ยายเมี้ยน ขึ้นมาให้มีนิสัยชอบบ่น ชอบนินทาว่าร้ายผู้อื่นลับหลัง จนมีการให้ยายยายเมี้ยนว่า “ยายเมี้ยนปากปลาร้า”

ทั้งนี้ จากการศึกษาที่มาของสำนวนนี้พบเรื่องที่น่าสนใจว่า นวนิยายเรื่อง คู่กรรม น่าจะเป็นหนึ่งในช่องทางการสื่อสารแรก ๆ ที่เริ่มใช้สำนวนว่า ปากปลาร้า ทั้งนี้ คู่กรรม ถูกเขียนและเผยแพร่สู่สาธารณะในปี พ.ศ. 2508 จากหลักฐานปีที่เขียนแล้วตีพิมพ์เป็นตอนในนิตยสารศรีสยาม ประกอบกับการค้นคว้าคำนี้ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ย้อนหลังไปฉบับปี พ.ศ. 2493 ยังไม่มีคำนี้ปรากฏในพจนานุกรม แต่เมื่อค้นพจนานุกรม ฉบับปี 2525 จึงพบว่า มีสำนวนปากปลาร้าที่มีความหมายว่าชอบพูดคำหยาบ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525, น.511) ปรากฏในพจนานุกรมแล้ว ผู้วิจัยจึงคาดว่าจะเป็นปรากฏสำนวนนี้ขึ้นเป็นครั้งแรกในพจนานุกรมไทย ทั้งนี้ ช่วงเวลาดังกล่าวเหมาะสมอย่างมีนัยสำคัญกับการลดทอนคุณค่าปลาร้า - ปลาแดก ดังที่อธิบายไว้ในส่วนแรก

สรุปได้ว่า ความหมายของปลาร้า - ปลาแดก ที่ถูกสร้างในยุคนี้ คือปลาร้า - ปลาแดก เป็น 1) ของสกปรก เป็นอาหารอันตราย เป็นโรคร้ายไข้เจ็บ 2) เป็นความยากจน อาหารคนจน และ 3) การถูกนำไปเทียบเคียงกับสำนวนไทย ปากปลาร้า ซึ่งจะเห็นได้ว่า ทั้ง 3 ความหมายเป็นความหมายด้านลบที่ถูกลดทอนและกดทับคุณค่าของปลาร้า - ปลาแดก เพื่อผลประโยชน์ในการเข้าควบคุมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจสังคมของผู้มีอำนาจจากส่วนกลาง ทั้งหน่วยงานรัฐ ข้าราชการ และประชาชน แต่ขณะเดียวกัน ชุดความหมายเดิมของปลาร้า - ปลาแดกในพื้นที่อีสาน - ลาว ก็ยังคงดำเนินและมีการสืบทอดความหมายต่อไป

จากข้อมูลข้างต้นแสดงความหมายของปลาร้า – ปลาแดกในยุคที่ 3 ดังนี้

• ยุคที่ 4 ปลาร้า – ปลาแดก กับ สถานะใหม่ที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบัน

จากการต่อสู้ยุคสงครามเย็นเข้าสู่กระแสโลกยุคโลกาภิวัตน์เรื่อยมาจนถึงการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคภูมิภาคนิยมและท้องถิ่นนิยมในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา เห็นได้จากการรวมตัวกันของกลุ่มความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับภูมิภาคและอนุภูมิภาค เช่น การจัดตั้งกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจในเอเชีย-แปซิฟิก (APEC) ปีพ.ศ. 2532 การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) ปีพ.ศ. 2535 การตั้งกลุ่มความร่วมมืออนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (GMS) ปีพ.ศ. 2535 เป็นต้น โดยในส่วนนี้การกำหนดคุณค่าปลาร้า – ปลาแดกได้ถูกต่อรอง – ต่อสู้ เพื่อกำหนดการรับรู้ใหม่ว่า ปลาร้าสุกปลอดภัย ปลาร้ามีคุณค่าทางโภชนาการสูงดังเช่นในนิตยสารหมอชาวบ้านมีการให้ข้อมูลคุณค่าทางโภชนาการของส้มตำปลาร้าว่าเป็นอาหารที่ให้แคลอรีน้อย (หมอชาวบ้าน, 2560, น.15) ยิ่งไปกว่านั้น คือ มีการกล่าวถึงว่า ปลาร้า-ปลาแดกเป็นอาหารตัวแทนความเป็นอีสาน-ลาว โดยเฉพาะในเมนูส้มตำปลาร้า รวมถึงมีการรื้อฟื้นว่า ปลาร้าเป็นอาหารของคนทุกชนชั้น และการทำให้ปลาร้าเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนและของประเทศ ภาพลักษณ์ด้านบวกนี้ผนวกรวมไปถึงการให้ภาพของอีสานว่าเป็นแหล่งภูมิปัญญา แหล่งอารยธรรมโบราณ และเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างลาว

กัมพูชา เวียดนาม สอดคล้องกับบริบทของการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการรวมกลุ่มเป็นประชาคมอาเซียน

ในประเด็นการเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนได้สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนที่ผลิตปลาร้าเพื่อค้าขายอย่างมาก และเป็นการตอบโต้คำนิยามเก่าที่บอกว่า ปลาร้า – ปลาแดกเป็นความยากจนและเป็นอาหารของคนจนได้เป็นอย่างดี มีงานศึกษาของนันทิยา นางาม (2551, น.189) เรื่องการสืบทอดภูมิปัญญาและการพัฒนาปลาแดกบริเวณลุ่มน้ำลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ที่สนับสนุนในเรื่องนี้ว่า การส่งเสริมการผลิตปลาแดกจากภูมิปัญญาพื้นบ้านหากได้รับการสนับสนุนด้านการตลาดไปพร้อมกันจะสามารถใช้เป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดียิ่งขึ้น

และจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสัมภาษณ์ในชุมชนผู้ผลิตปลาร้า – ปลาแดกในจังหวัดหนองคายและนครพนม ชาวบ้านในพื้นที่ได้สะท้อนให้เห็นว่า ปลาร้าเป็นแหล่งที่มาของรายได้ และเป็นสินค้าส่งออกไปทั่วประเทศ นอกจากนี้ ปลาร้ายังเป็นของฝาก โดยเฉพาะเป็นสินค้า OTOP ที่มีอย.รับประกันคุณภาพสินค้า ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ดังนี้ “ปลาร้าเป็นของขวัญ ของฝากได้ บางคนก็ซื้อฝากกลับไปกรุงเทพฯ ซื้อไปขายในร้านส้มตำ บางพื้นที่ไม่ได้ทำกินเอง คนมาเที่ยวมากินส้มตำ แล้วปลาร้าอร่อยก็ซื้อกลับไป ปลาร้าเดี๋ยวนี้เป็นสินค้าที่สะอาด ทำถูกหลักอนามัย และมีโภชนาการสูงนะ” (กฤษฎา ศรีสงคราม, เจ้าหน้าที่สำนักงานพาณิชย์ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย. 2560) “น้ำปลาร้านี้ เราไม่ได้ทำขายแค่ในชุมชน เราส่งออกไปทั่วประเทศ ใครมากินส้มตำแล้วชอบก็ซื้อกลับไป บอกต่อกันไป ของเรามีขั้นตอนการทำอย่างดี สะอาด ได้มาตรฐาน” (พีโหม่ง, เจ้าของกิจการน้ำปลาร้าแม่น้อยส้มตำ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 3 มี.ค. 2560)

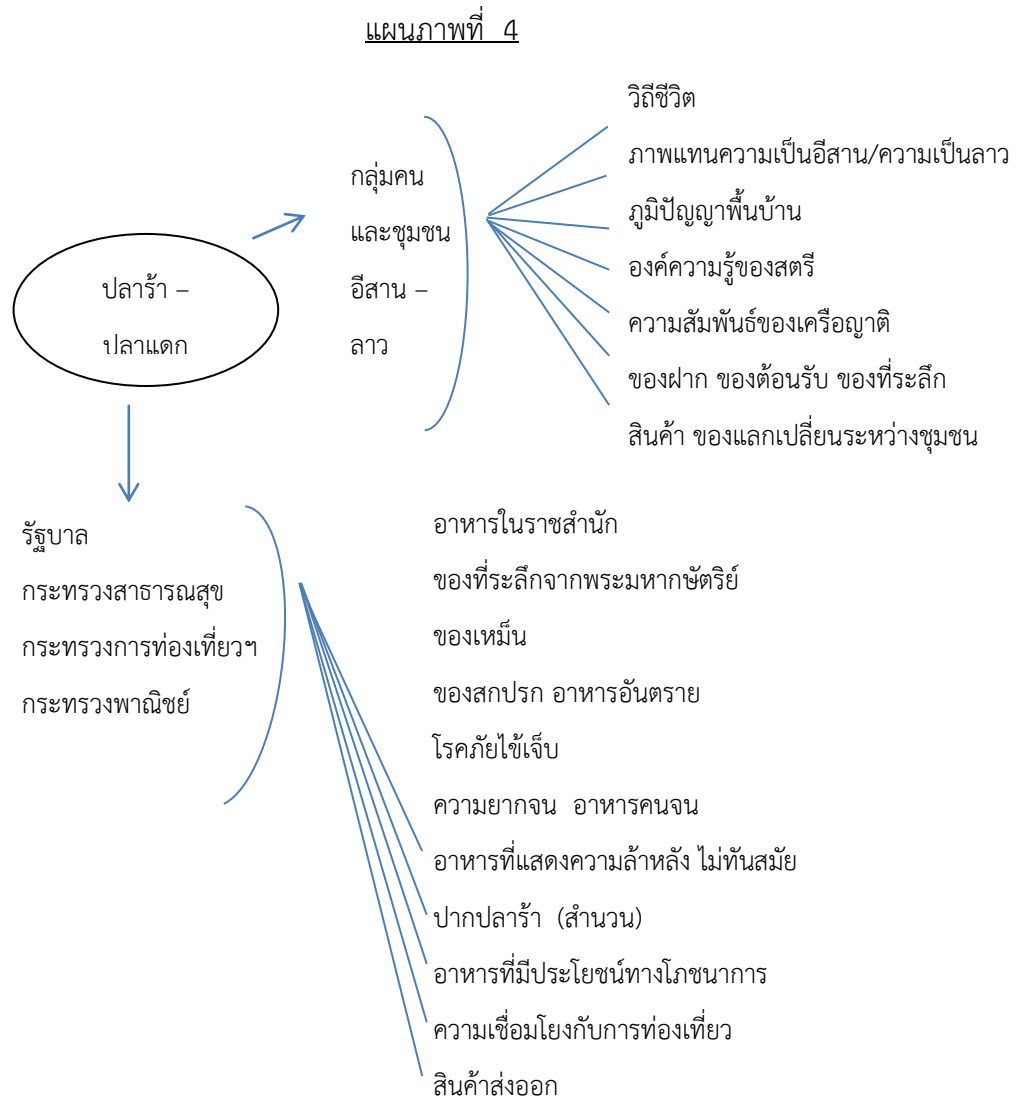
จากความนิยมของคนเมืองที่มีต่อปลาร้า – ปลาแดก และ สินค้าปลาร้า รวมถึงกระแสโหยหาอดีต และการใช้ชีวิตกับธรรมชาติของคนเมืองในปัจจุบัน ได้พัฒนาให้เกิดมุมมองด้านการท่องเที่ยวผ่าน ปลาร้า – ปลาแดกด้วย เช่น การออกแบบโครงการแบบ Gastronomy Tourism ที่ใช้เรื่องราวของอาหารเป็นตัวเล่าเรื่อง เป็นตัวเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน การออกแบบทำ Homestay เรียนรู้การทำปลาร้า เป็นต้น (เสกสรร ศรีไพรวรรณ, ผอ.ททท. พื้นที่ จ.อุดรธานี หนองคาย, สัมภาษณ์, 20 ก.ค. 2560)

สรุปได้ว่า ความหมายของปลาร้า – ปลาแดก ที่ถูกสร้างในยุคนี้ถือเป็นบทสรุปของการต่อสู้ต่อรองมาอย่างยาวนานในพื้นที่ส่วนกลางจนทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านความหมายของปลาร้า – ปลาแดกจากมุมมองด้านลบมาเป็นด้านบวก ทำให้ 1) ปลาร้า – ปลาแดก ได้กลายเป็นอาหารที่มีประโยชน์ทางโภชนาการ 2) เป็นแหล่งรายได้ของชุมชน 3) เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายด้านการท่องเที่ยว และถูกนำไปเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว และ 4) ได้รับความนิยมในฐานะของฝาก ของที่ระลึกอย่างไรก็ตาม ชุดความหมายหลายชุดในพื้นที่อีสาน – ลาวยังคงได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนาน มีเพียง

ความหมายบางชุดที่ได้เลือนหายไปตามกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงตามสภาพเศรษฐกิจสังคม เช่น
ปลาร้า – ปลาแดกจากของแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกลายเป็นสินค้าประจำชุมชน เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้นแสดงความหมายของปลาร้า – ปลาแดกในยุคที่ 4 ดังนี้

2. ปลาร้า – ปลาแดก : การสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย - ลาว

จากการกำหนดความหมายของปลาร้า – ปลาแดก ในสังคมไทยที่มีการช่วงชิงการให้คุณค่าและความหมายที่หลากหลายตลอดเวลาที่ผ่านมา นั้น ในส่วนนี้ ผู้วิจัยสนใจความหมายด้านบวกเพื่อนำไปสู่การสร้างมิตรภาพ โดยเฉพาะเวลาที่พูดถึงมิตรภาพไทย-ลาว นั้นมีชุดความหมายใดบ้าง

ที่ถูกดึงขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงคนไทย (คนไทยส่วนกลางและคนไทยอีสาน) กับคนลาวผ่านปลาแร่ - ปลาแดก และนำไปสู่การสื่อสารเรื่องมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย - ลาว

ทั้งนี้ ในการศึกษาคำว่ามิตรภาพ จากแนวคิดเกี่ยวกับมิตรภาพ จากการทบทวนวรรณกรรม นำมาสู่การแยกองค์ประกอบตัวบท (Message) ของมิตรภาพออกมาเป็น 6 ข้อย่อยดังนี้ 1. ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน 2. การประสานผลประโยชน์ร่วมกัน 3. การทำกิจกรรมคล้าย ๆ กัน หรือ ทำกิจกรรมร่วมกัน 4. การมีมิตรไมตรีต่อกัน 5. ความเชื่อความศรัทธาร่วมกัน 6. การลดทอนสิ่งที่เป็นภัยคุกคาม อคติ และความเข้าใจผิดระหว่างกัน

จากองค์ประกอบทั้ง 6 ข้อ นำมาซึ่งการจัดกลุ่มชุดความหมายที่ถูกเลือกขึ้นมาให้ทำหน้าที่สื่อสารความหมายมิตรภาพไทย - ลาว คือ

2.1) ปลาแร่ - ปลาแดก เป็น วิถีชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้าน องค์ความรู้ของสตรี

จากความหมายข้างต้น เชื่อมโยงกับ ตัวบท (Message) มิตรภาพ คือ(1) การมีความเชื่อความศรัทธาร่วมกัน (2) การทำกิจกรรมคล้าย ๆ กัน หรือ ทำกิจกรรมร่วมกัน และ (3) การลดทอนสิ่งที่เป็นภัยคุกคาม อคติ และความเข้าใจผิดระหว่างกัน

ในส่วนของการมีความเชื่อความศรัทธาร่วมกัน และการทำกิจกรรมคล้าย ๆ กัน หรือทำกิจกรรมร่วมกันนั้น เห็นได้จากข้อมูลเอกสารและการสัมภาษณ์ที่สะท้อนว่า ปลาแร่อยู่ในชีวิตประจำวันของคนอีสาน - ลาว เช่นในพื้นที่งานบุญงานประเพณี สะท้อนได้จากที่สพสันต์ เพชรคำ และ สุรเดช ปรีโต (2541, น. 92, น.120) เล่าไว้ในหนังสือวัฒนธรรมปลาแดก ว่างานบุญเดือน 7 บุญซำฮะและการเลี้ยงผีตาแฮก (ผีที่รักษาไรนา) ชาวบ้านจะทำกระทงใส่ข้าวปลาอาหาร ข้าวดำข้าวแดง พริก เกลือ และปลาแดก แล้วนำกระทงไปวางไว้นอกหมู่บ้าน สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่บอกว่า “ความเชื่อในการทำบุญ มีบุญเดือน 9 เดือน 10 เราจะทำอาหาร ทำบุญ ทำทาน เพื่อความอุดมสมบูรณ์ ก็ใช้ปลาแดกทำอาหารเป็นปกติ ส่วนความเชื่อเรื่องเลี้ยงผีคนตาย ก็เอ็ดปลาแดกใส่กับข้าวนี้ละ บางบ้านก็มีเลี้ยงผิอยู่มา แต่บางบ้านก็ไม่มีแล้ว พอบ้านเมืองพัฒนา ความเชื่อบางอย่างมันก็หายไป ” (สัพพะจัน อินสีเชียงใหม่ และ พวง,คนลาว, สัมภาษณ์, 15 ก.ย. 2560) สำหรับการลดทอนสิ่งที่เป็น ภัยคุกคาม อคติ และความเข้าใจผิดระหว่างกัน เป็นตัวบท (Message) ที่สะท้อนผ่านวัฒนธรรมการกินดื่ม ดังเช่นที่ สุรเดช ปรีโต และ เอกชัย คະชาววงศ์ (2541) เล่าไว้ในวัฒนธรรมปลาแดกว่า วัฒนธรรมการกินดื่มเป็นตัวเชื่อมบทบาทของปลาแร่ในการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนซึ่งนิยมกินกันหลายๆ คน ในช่วงพักจากการทำงาน หรือ อาจนัดเพื่อนมานั่งล้อมวงกินด้วยกัน ทั้งนี้ การกินดื่ม คือ การนำผลไม้รสเปรี้ยวจิ้มกินกับแจ่วปลาแร่ (สุรเดช ปรีโต และเอกชัย คະชาววงศ์, 2541, น. 118,144) ดังจะเห็นได้ว่าการกินดื่มเป็นวิถีการสร้างสรรค์แบบชาวบ้าน เป็นมิตรภาพผ่านปลาแร่ที่น่าสนใจ เช่นเดียวกับการกินดื่มด้วยกัน มิตรภาพในวงสัปดาห์จึงเกิดขึ้นได้ ที่ผ่านมามีการสื่อสารและการรับรู้ ว่า ปลาแร่ - ปลา

แตก เป็น วิถีชีวิต อยู่หลายช่องทาง และเป็นการผลิตซ้ำที่สะท้อนการรับรู้ของผู้ผลิตว่าเป็นไปในรูปแบบเดียวกับ ตัวบท (Message) ต้นทางที่ส่งมาที่ทำให้เห็นความสำคัญของ ปลาร้า – ปลาแดก ในวิถีชีวิตของคนอีสาน ซึ่งสะท้อนว่าผู้ส่งสารมีอำนาจในการกำหนดคุณค่าและความหมายนี้ ดังเช่นจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ที่สะท้อนว่า “ปลาร้ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิต ถ้าไม่มี ไม่ได้กิน มันไม่แซบ มันอยู่ในวิถีชีวิต” (แม่ร้อย แม่จ้ง, กลุ่มแม่บ้านทำปลาร้าจ.นครพนม, สัมภาษณ์, 1 มี.ค. 2560) “ปลาร้า เป็นวิถีชุมชน ทำกับข้าวนี้ก็ใส่ปลาร้าทั้งนั้น คนอีสานกับปลาร้ามันขาดกันไม่ได้” (แม่วิ, แม่คำปลาร้า จ.หนองคาย, สัมภาษณ์, 5 มิ.ย. 2560) “กินมาตั้งแต่เด็ก เพราะเราเป็นคนในท้องถิ่น เด็กในชุมชนก็ ยังกินกันอยู่ แม้จะมีความสมัยใหม่เข้ามา แต่เรายังกินแบบเดิม ปลาร้ามันอยู่ในวิถีชีวิตเหมือนเดิม” (มนตรี คำวัน, ภูมิลำเนาจังหวัดนครพนม, สัมภาษณ์, 19 ก.ค. 2560)

ดังเช่นการสื่อสารและผลิตซ้ำผ่านสื่อภาพยนตร์ และ รายการโทรทัศน์ หลายรายการ เช่น ตัวอย่างของภาพยนตร์ที่มีกลิ่นอายของอีสานหลายๆ เรื่องที่ได้มีการนำเสนอฉากกินข้าว ทำกับข้าว และ ใส่บาตร โดยมีปลาร้า – ปลาแดกเป็นส่วนประกอบ เช่น ภาพยนตร์เรื่อง ส้ม ภัค เสียน ที่มีการนำเสนอฉากใส่บาตรพระที่สะท้อนให้เห็นปลาร้า – ปลาแดกในวิถีคนอีสาน เป็นต้น

ตัวอย่างรายการโทรทัศน์ เช่น รายการกบนอกกะลา ตอน เปิดไหปลาร้า โดยเนื้อหาในรายการแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำสงคราม บ้านปากยาม อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม ผ่านวิถีการจับปลา การเตรียมปลา และการทำปลาแดก โดยแต่ละบ้านในชุมชนจะมีอุปกรณ์จับปลาและไหหรือโอ่งใส่ปลาแดกไว้ที่บ้าน จากภาพแสดงให้เห็นอุปกรณ์จับปลา ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงกำลังเตรียมปลา และภาพสุดท้ายเป็นการหมักปลาที่เรียบร้อยแล้ว

กบนอกกะลา REPLAY : เปิดไหปลาร้า (1) ช่วงที่ 2/4 (6 ม.ค. 49)

กบนอกกะลา REPLAY : เปิดไหปลาร้า (1) ช่วงที่ 2/4 (6 ม.ค. 49)

กบนอกกะลา REPLAY : เปิดไหปลาร้า (1) ช่วงที่ 2/4 (6 ม.ค. 49)

ที่มา : กบนอกกะลา : เปิดไหปลาร้า, เว็บไซต์

ประเด็นน่าสนใจ จากการผลิตซ้ำดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นองค์ความรู้ของสตรีและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในการผลิตและถูกถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่ง ภูมิปัญญาในการทำปลาร้า เป็นตัวบท (Message) ที่มีการเข้ารหัส (code) โดยผู้เข้ารหัส (encoder) และผู้ถอดรหัส (decoder) คือ บรรพบุรุษ สตรีจากยายสู่แม่และจากแม่สู่ลูกสาว ที่ต้องรับรู้ความหมายของรหัสนั้นๆ เหมือนกัน เช่น การเตรียมปลาก็เป็นรหัสที่ผู้ส่งและผู้รับรับรู้เช่นกันว่าเตรียมปลา คือ การล้าง ขอดเกล็ดปลาและเอาไส้ออก

(ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับชนิดของปลาและวิธีการเตรียมปลาในแต่ละชุมชนด้วย) เพื่อนำไปทำเป็นปลาร้า – ปลาแดกต่อไป

จากข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ และการผลิตซ้ำผ่านสื่อต่างๆ สะท้อนให้เห็นความหมายที่ตรงกันว่า ปลาร้า – ปลาแดก คือ วิถีชีวิต เป็นภูมิปัญญา เป็นแนวอยู่แนวกิน กินมาแต่เล็กแต่น้อย คนอีสานและคนลาวส่วนใหญ่จึงขาดปลาร้าไม่ได้

2.2) ปลาร้า – ปลาแดก เป็นภาพตัวแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว

ในส่วนของ ความเป็นอีสาน ความเป็นลาว นั้น เชื่อมโยงกับ ตัวบท (Message) ความเป็นพวกเดียวกันอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลที่ได้จากเอกสารและการสัมภาษณ์ผ่านสื่อบุคคลที่สะท้อนว่า คนอีสานกับคนลาวเป็นพวกเดียวกัน ดังนี้

เรื่องเอกลักษณ์ของความเป็นอีสาน ดังในงานของ พจน์ สัจจะ (2540, น.16) ในหนังสือโลกวัฒนธรรมของอาหาร ได้เขียนถึงปลาร้า – ปลาแดกว่าเป็นอาหารวัฒนธรรมของคนไทยภาคอีสาน เป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่คนอีสานไม่อาย เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในครัวอีสาน สอดคล้องกับคำกล่าวของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2557) ที่ได้บอกเล่าความเป็นปลาแดกผ่านตัวตนคนอีสานว่า “ผมคิดว่าคำว่า ปลาแดก เป็นหัวใจอันหนึ่งของอาหารอีสาน เพราะเป็นตัวเชื่อมหรือตัวช่วยที่ทำให้อาหารอีสานแซ่บอีหลี ขณะเดียวกันก็ยังทำให้เราเข้าใจบริบทชีวิตของคนที่ทำอาหารด้วย และไม่ใช่ว่าแซ่บทางปาก หรือ แซ่บทางอารมณ์เท่านั้น แต่มันแซ่บในฐานะที่เป็นอาหารที่จะสื่อว่าเป็นตัวเรา ไม่ใช่แซ่บทุกๆ ไป แต่ต้องแซ่บบบอีสาน” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2557, น.593)

คำสัมภาษณ์จากสื่อบุคคลที่สะท้อนการผลิตซ้ำความหมายความเป็นอีสาน ความเป็นลาว จากแม่ค้าและคนในชุมชน เช่น “อาหารลาว อาหารอีสาน ขาดปลาร้าไม่ได้ อย่างไปงานบุญ งานวันพระ ทำกับข้าวไปใส่บาตรอย่างอ่อมหมู แกงปลาทำแบบแกงลาวใส่ปลาร้า ไม่ใส่กะทิ” (แม่วันดี, แม่ค้าปลาร้า จ.หนองคาย, สัมภาษณ์, 5 มิ.ย. 2560) “ปลาแดกเป็นกับข้าวลาว กินคู่กับข้าวเหนียว พวกเราก็เป็นลาว เป็นสัญลักษณ์อีสาน – ลาว มีมาแต่ดั้งเดิม อย่างต่ำแจ่ว นี่ก็ทำเหมือนกัน” (แม่ซัน, กลุ่มผู้ผลิตปลาร้า จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 4 มี.ค.2560) “ปลาร้าเป็นสัญลักษณ์แทนคนอีสาน กินทุกวัน ขาดไม่ได้ อาหารไทยอีสาน อาหารลาวเหมือนกัน ไม่ใช้กะทิ ไม่ค่อยใช้น้ำมัน บ้านเรากับทางโน้นก็ทำเหมือนกัน ใช้ปลาร้าเหมือนกัน ทุกอย่างใส่ปลาร้า” (มนตรี คำวัน, ภูมิลำเนาจังหวัดนครพนม, สัมภาษณ์, 19 ก.ค. 2560) “ถ้าปลาร้าต้องพูดถึงภาคอีสาน พระแก้วบ้านนอกนี่ชอบมาก แกงลาว แกงไทย ไม่เหมือนกัน แกงลาวใส่ปลาร้า แกงไทยใส่กะทิ ส่วนปลาร้าลาว ปลาร้าอีสาน มีความต่างเล็กน้อย แต่ก็กินด้วยกันได้ เห็นคนลาวขับรถมาทานอาหารเที่ยงที่นี่แล้วก็กลับไปเยอะมาก” (ศรีสุภรณ์ ชมศรีหาราชพร, ผช.ผอ.ททท.พื้นที่ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย.2560)

ทั้งนี้ บางส่วนจากข้อมูลที่น่าสนใจสะท้อนให้เห็นว่า มีการเข้ารหัสและถอดรหัสด้วย code ตัวเดียวกัน เช่น อาหารไทยอีสาน และ อาหารลาว ไม่ใช่กะทิ ไม่ค่อยใช้น้ำมัน เป็นต้น ซึ่งประเด็นเหล่านี้ได้นำไปสู่ความเชื่อมโยงการเป็นพวกเดียวกันได้มากขึ้น นอกจากนี้ คำสัมภาษณ์บางส่วนยังได้สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมย่อย (subculture) ที่ท้าทาย ต่อรองอำนาจกับวัฒนธรรมหลัก รวมถึงการไม่ยินยอมต่ออคติจากส่วนกลางด้วย ดังเช่นประโยคที่กล่าวว่า ปลาร้า – ปลาแดก เป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่คนอีสาน ไม่อาย (พจน์ สัจจะ, 2540, น.16)

นอกจากการสื่อสารผ่านสื่อบุคคลแล้ว ที่ผ่านมามีการสื่อสารที่ทำให้เห็นว่า ปลาร้า – ปลาแดก สื่อถึงความเป็นอีสาน ความเป็นลาว อยู่หลายช่องทาง เช่น สื่อโทรทัศน์ผ่านรายการโทรทัศน์ที่เข้าถึงได้จากเว็บไซต์ และ YouTube ดังเช่น

รายการเดอะแซร์ เก้าอี้มีเรื่อง ช่องอัมรินทร์ทีวี และในเว็บไซต์อัมรินทร์ทีวี ได้นำเสนอประเด็นปลาร้า – ปลาแดก ว่า “มันอยู่ในสายเลือด...เปิดประวัติ ‘ปลาร้า’ ของไทย ความภูมิใจของพี่น้องอีสาน” โดยการนำเสนอความรู้เรื่องการทำปลาร้า – ปลาแดกและขั้นตอนการทำอย่างถูกสุขอนามัย โดยช่วงหนึ่งของรายการพิธีกรได้อธิบายว่า “อยู่อีสาน อะไรที่ขึ้นชื่อที่อีสาน นั่นก็คือปลาร้าครับ ส่วนคำว่า ปลาแดกไม่ใช่คำหยาบคาย เพราะปลาแดกมันคือเกิดจากกิริยาที่พวกเราอัดปลาแดกดันปลาเข้าไปในไห เป็นคำโบราณคนอีสานเค้าคุยกันอยู่แล้ว” (เว็บไซต์อัมรินทร์ทีวี, 2560)

ตัวอย่างจากรายการเซฟกระทะเหล็ก เนื้อหารายการในอาทิตย์ที่มีวัตถุดิบหลักเป็นปลาร้า รายการได้นำเสนอการเปิดตัวปลาร้าด้วยขบวนดนตรีหมอลำ มีชาวดนตรีแบบอีสาน มีนางไหหมอลำแคน การตีกลองแบบอีสาน การแต่งชุดแบบการแสดงโชว์ของอีสาน การฟ้อนแบบอีสาน แล้วใช้ผ้าขาวม้าห่อไหและบีบใส่ปลาร้ามา โดยพิธีกรรายการได้พูดนำเสนอว่า “วัตถุดิบอันเลอค่าของภาคอีสานบ้านเรา” (YouTube เซฟกระทะเหล็ก, 2558)

ที่มา : Iron Chef Thailand,เว็บไซต์

การผลิตซ้ำผ่านมิวสิควิดีโอทาง YouTube ดังเช่นเพลง ปลาแดก ของ ไหมไทย ใจตะวัน และ เพลง อติตรักไหปลาแดก ของ ลูกแพร - ไหมไทย ซึ่งเป็นเพลงที่ได้รับความนิยม (ดูจากยอดวิวใน YouTube) และเป็นเพลงที่มีเนื้อหาถ่ายทอดวิถีชีวิตความเป็นอีสานผ่านเพลงที่เล่าถึง ปลาร้า - ปลาแดก

ที่มา : เพลงปลาแดก ของ ไหมไทย ใจตะวัน และ อติตรักไหปลาแดก ของ ลูกแพร - ไหมไทย อุไรพร, YouTube.

ทั้งนี้ภาพรวมของสองเพลงนี้ คือ การสื่อสารไปถึงคนอีสานและคนลาว ทั้งที่อยู่ที่บ้านเกิดหรือ จำเป็นต้องโยกย้ายเข้ามาในที่ต่างถิ่น เช่น เข้ามาหางานทำที่กรุงเทพฯ หรือที่จังหวัดอื่นๆ หรือต้องไปทำงานต่างประเทศ ทั้งนี้ การสื่อสารผ่านปลาร้า - ปลาแดกในเพลงเหล่านี้ ย่อมเข้าถึงคนฟังที่เป็นคนลาวและคนอีสานที่ฟังแล้วเข้าใจถึงวิถีชีวิตแบบเดียวกัน และทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันผ่านบทเพลง ดังจะเห็นได้จากการแสดงความคิดเห็นของผู้ฟังที่แลกเปลี่ยนความรู้สึกและความชอบต่อบทเพลงนี้ด้วยภาษาเดียวกัน เช่น “ฟังยามใดก็ไม่เบื่อเลย สำหรับผู้ชายคนนี้ อ้ายไหมไทยครับ” “มักหลาย” “ฟังเพลงนี้แล้วคิดฮอดสมัยยังน้อยได้” “คิดฮอด 2 คนนี้” (YouTube ปลาแดก, 2558 และ YouTube อติตรักไหปลาแดก, 2556)

จากที่นำเสนอมาข้างต้น ปลาร้า - ปลาแดกมีความหมายโดยนัยที่เป็นทั้งวิถีชีวิต และภาพตัวแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว ซึ่งถูกต่อยอดผ่านการผลิตซ้ำของสื่อด้วยเช่นกัน จากนั้นทั้งสองส่วนนี้สื่อให้เห็นความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันระหว่างคนอีสานและคนลาว และสามารถใช้ประโยชน์จากส่วนนี้เพื่อเชื่อมโยงความเป็นมิตรระหว่างคนไทยกับคนลาวด้วย ดังนั้น ตัวบท (Message) นี้จึงมีความสำคัญในการสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย - ลาว

2.3) ปลาร้า - ปลาแดก เป็นสินค้าประจำท้องถิ่น สินค้าส่งออก ของฝาก ของที่ระลึก

การที่ปลาร้า - ปลาแดก เป็น ของฝาก ของที่ระลึกนั้น สะท้อนให้เห็น ตัวบท (Message) คือ (1) การมีมิตรไมตรีต่อกัน และ (2) การทำกิจกรรมคล้ายๆ กัน หรือ ทำกิจกรรมร่วมกันเห็นได้จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผ่านสื่อบุคคล เช่น “ปลาร้าเป็นของขวัญ ของฝากได้บางคนก็ซื้อฝากกลับไปกรุงเทพฯ ซื้อไปขายในร้านส้มตำ บางพื้นที่ไม่ได้ทำกินเอง คนมาเที่ยว มากินส้มตำ แล้วปลาร้าอร่อยก็

ซื้อกลับไป” (กฤษฎา ศรีสงคราม, เจ้าหน้าที่สำนักงานพาณิชย์ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย. 2560) “ปลาร้าเป็นของขวัญ ทำหน้าที่สร้างความสุข ส่งความอร่อย ความแซ่บ ความนัว คนซื้อเป็นของฝาก หรือบางทีก็เอากลับไปกินที่กรุงเทพฯ เวลากลับบ้านมาช่วงเทศกาล” (พีเนก, เจ้าของกิจการน้ำปลาร้า จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย. 2560) “ปลาร้าเป็นสื่อแทนมิตรภาพ เป็นของฝากได้ ซื้อมาฝากกัน เช่นปลาร้าภาคกลางไม่อร่อยก็มาซื้อจากอีสานกลับไป ปลาร้าสับ ปลาร้าบองนี่ก็ซื้อฝากกัน อย่าง ลูกหลานไปทำงาน ก็ซื้อกลับไป มันคนละรสชาติกัน คลุกข้าวสวยข้าวเหนียวก็อร่อย” (แม่นิด, แม่ค้า ตลาดเทศบาลเมืองนครพนม, สัมภาษณ์, 2 มี.ค. 2560)

ในส่วนของการทำกิจกรรมร่วมกัน สะท้อนจากข้อมูลการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน จังหวัดหนองคายและจังหวัดนครพนมที่ดูแลในส่วนของสินค้า OTOP ที่นำไปขายที่ลาว ดังนี้ “มีโครงการที่จัดร่วมกันระหว่างไทย – ลาว ชื่องาน OTOP สถานสัมพันธ์สองแผ่นดินจัดมา 3 ครั้งแล้ว ตั้งแต่ปี 2558 และก็มีการที่ พช.ร่วมกับกรมการค้าและอุตสาหกรรมของลาว จัดที่ลาวไอเพค นครหลวงเวียงจันทน์ ปีละครั้ง คนลาวให้ความสนใจสินค้าไทยมาก ซื้อปลาร้าซื้อแจ่วบองบ้านเรา เพราะสินค้าเรามี อ ย. มีการรับรองมาตรฐาน” (ณัฐภพ จำปา, ผู้ช่วยหัวหน้ากลุ่มงานส่งเสริมการพัฒนาชุมชน จ.หนองคาย, สัมภาษณ์, 25 ส.ค. 2560) “ในส่วนของกิจกรรมที่ทำร่วมกับลาว มีงาน สายสัมพันธ์ 2 แผ่นดิน และงานสายสัมพันธ์ 4 แผ่นดินด้วย ที่มีไทย ลาว เวียดนามและกัมพูชาาร่วมด้วย สินค้าเราขายได้ อย่างคนลาวซื้อสินค้าจากไทยนะ เช่นปลาร้านี้ก็มีที่ซื้อไปกินเองและซื้อเป็นของฝาก” (งามตา ยืนยง, นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 22 มิ.ย. 2560)

ทั้งนี้ การผลิตซ้ำภาพปลาร้า – ปลาแดก คือ ของฝาก ของที่ระลึก นั้นนอกจากผู้รับจะได้ของแล้ว ยังเป็นการ เผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่เป็นของขวัญ ของฝาก ไปยังชุมชนอื่นๆ อันเป็นอีกหนึ่งที่มาของรายได้ในชุมชนด้วย

ที่ผ่านมา มีการสื่อสารโดยการผลิตซ้ำว่า ปลาร้า – ปลาแดก เป็นของฝาก ของที่ระลึก อยู่หลายช่องทาง เช่น ผ่านรายการโทรทัศน์ ซึ่งส่วนใหญ่สื่อจะนำเสนอภาพปลาร้าเป็นของฝาก มากกว่าของขวัญและของที่ระลึก โดยสื่อที่นำเสนอจะเป็นสื่อโทรทัศน์ เช่น รายการข่าว และมีการนำเสนอในสื่ออินเทอร์เน็ตในลักษณะของการโฆษณาขายสินค้า OTOP เป็นต้น

ตัวอย่างการนำเสนอในรายการข่าว เช่น รายการนักข่าวพลเมืองนำเสนอโหนดปลาร้าบองของฝากประจำจังหวัดมหาสารคาม หรือ จากรายการข่าวช่องเนชั่นทีวี ที่นำเสนอว่า “ปลาร้าบองเป็นของฝากสำหรับคนภาคอื่นๆ” นอกจากนั้น พิธีกรภาคสนามได้สัมภาษณ์ผู้ซื้อท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่า “ส่วนใหญ่ซื้อไปฝากเพื่อน แต่ครั้งนี้ซื้อไปฝากหลานในวันรับปริญญา”

ในส่วนการทำหน้าที่เป็นของฝาก ของที่ระลึกของปลาร้า - ปลาแดกนั้น ถือได้ว่าเป็นการสื่อสารเรื่องมิตรภาพโดยตัวของมันเอง ผู้ให้และผู้รับต่างหยาบยื่นมิตรไมตรีต่อกัน อย่างไรก็ตามการนำเสนอข้อมูลผ่านสื่อมวลชนอย่างโทรทัศน์ได้ช่วยในการต่อยอดการสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพไปสู่ วงกว้างได้มากขึ้น

2.4) ปลาร้า - ปลาแดก ในฐานะที่เป็นแหล่งรายได้และสัมพันธ์กับการท่องเที่ยว

ปลาร้า - ปลาแดก ในฐานะที่เป็นแหล่งรายได้และสัมพันธ์กับการท่องเที่ยว นั้น สะท้อนให้เห็น ตัวบท (Message) การประสานผลประโยชน์ร่วมกัน และการทำกิจกรรมคล้ายๆ กันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน เห็นได้จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์สื่อบุคคลดังนี้ “โครงการสายสัมพันธ์ 2 แผ่นดิน 4 แผ่นดิน มีทุกปี เราเอาสินค้า OTOP ของเราไปจัดแสดงแล้วแต่ใครเป็นเจ้าของ ลาวเค้าก็ซื้อสินค้าจากฝั่งไทยนะ อย่างปลาร้านี้เค้าก็ซื้อ บางปี ก็มีเวียดนาม กัมพูชามาร่วมด้วยเป็นงาน 4 แผ่นดิน” (งามตา ยืนยง, นักวิชาการพัฒนาชุมชน ชำนาญการ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 22 มิ.ย. 2560) “โครงการจัดแสดงสินค้าร่วมกันที่ไทยเชิญลาวมาร่วมงานจัดแสดงสินค้าโดยติดต่อผ่านกงสุลใหญ่ไทย ณ แขวงสะหวันนะเขต ในงานจะมีสินค้าหลายชนิด มีปลาร้า ปลาสาม แก้วบอง ในส่วนของพาณิชย์ได้จัดการเจรจาการค้าโดยเชิญผู้ประกอบการทั้งไทยและลาวมาร่วมกัน ที่นครพนมมีตลาดนัดไทย - ลาวที่ทำอุเทนเป็นตลาดใหญ่ เป็นจุดนัดพบการแลกเปลี่ยนสินค้าที่คึกคักมากมีทั้งปลาสด ปลาร้ามาขาย” (กฤษฎา ศรีสงคราม, เจ้าหน้าที่สำนักงานพาณิชย์ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย. 2560) “น้ำปลาร้านี้เราไม่ได้ทำขายแค่ในชุมชน เราส่งออกไปทั่วประเทศ ใครมากินส้มตำแล้วชอบก็ซื้อกลับไป บอกต่อกันไป ของเรามีขั้นตอนการทำอย่างดี สะอาด ได้มาตรฐาน” (พีโหม่ง, เจ้าของกิจการน้ำปลาร้าแม่น้ำน้อยส้มตำ จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 3 มี.ค. 2560)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจ ในส่วนของการประสานผลประโยชน์และการทำกิจกรรมร่วมกัน จะเป็นส่วนที่รัฐหรือภาครัฐทั้งไทยและลาวให้การสนับสนุนหรือเป็นผู้กำหนดวาระ

ในส่วนที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเห็นได้จากข้อมูลการสัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่รัฐที่ทำงานด้านการท่องเที่ยวว่า “วิถีเกษตรนำการท่องเที่ยวมาให้เห็นในหลายชุมชนที่ ททท. โปรโมท ทั้งการทำนา ปลุกข้าว จับปลา ทำปลาร้าด้วย อย่างเช่นที่หมู่บ้าน Homestay วังน้ำหม้อ และที่คิด ๆ ไว้โครงการเส้นทางสายปลาร้าก็น่าสนใจ ทำในแถบจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ นครพนม เป็นโครงการแบบ Gastronomy Tourism ที่ใช้เรื่องราวของอาหารเป็นตัวเล่าเรื่อง เป็นตัวเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งปลาร้าจัดว่าเป็นวัฒนธรรมหลักของอีสานอยู่แล้ว เป็นโครงการของปี 2561 ที่คิดไว้วาน่าจะทำได้” (เสกสรร ศรีไพวรรณ, ผอ.ททท. พื้นที่จ.อุดรธานี หนองคาย, สัมภาษณ์, 20 ก.ค. 2560) “การท่องเที่ยววิถีชุมชน แหล่งท่องเที่ยวชุมชนถือเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว เราต้องการหาคุณค่าในแหล่งท่องเที่ยวแล้วดึงขึ้นมา ส่วนเรื่องอาหาร เรื่องปลาร้า เราต้องการให้

เจ้าของแหล่งทำให้เห็นว่า อาหารอีสานสะอาด ปลาไร้สารสังเคราะห์ได้ เราต้องทำเรื่องการนำเสนอดีๆ” (ศรีสุภรณ์ ชมศรีหาราชพร, ผช.ผอ.ททท.พื้นที่จ.นครพนม, สัมภาษณ์, 21 มิ.ย. 2560)

ที่ผ่านมามีการสื่อสารโดยการผลิตซ้ำว่า ปลาไร้ – ปลาแดก เป็นแหล่งรายได้และสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวผ่านสื่อโทรทัศน์ เช่น รายการข่าว หรือ สารคดี ผ่านสื่อเว็บไซต์ที่ส่วนใหญ่จะนำเสนอภาพปลาไร้คือแหล่งรายได้ในชุมชนที่สัมพันธ์กับชุดความหมายการเป็นของฝาก เช่น เว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ได้รายงานการค้าขายที่ตลาดท่าอุเทน จังหวัดนครพนมว่าเป็นจุดค้าขาย ปลาส้ม ปลาไร้จำนวนมาก โดยเฉพาะช่วงเทศกาลจะมีประชาชนนักท่องเที่ยวมาซื้อไปเป็นของฝาก ทำให้แม่ค้ารับทรัพย์วันละหลายหมื่น

ความน่าสนใจในส่วนนี้ คือ ตัวผู้ส่งสารและผลิตซ้ำการสื่อสารความหมายนี้เป็นภาครัฐที่เข้ามากำกับดูแลการนำเสนอวิถีชาวบ้าน วิธีการทำปลาไร้ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบชุมชนด้วย ซึ่งเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ด้านนโยบาย ผลประโยชน์ของภาครัฐกิจ และผลประโยชน์ของชุมชน ซึ่งจากการสัมภาษณ์บุคลากรของ ททท. ทั้งสองท่านได้ให้ข้อมูลส่วนหนึ่งว่า การจะนำเสนอโครงการท่องเที่ยวต่างๆ ททท.ต้องเชิญผู้ประกอบการมาสำรวจเส้นทางและใช้ชีวิตแบบนักท่องเที่ยวก่อนเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการและดูว่าโครงการจะขายได้หรือไม่ ถ้ามองในมุมนี้ก็จะเห็นว่า ปลาไร้สามารถทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างภาครัฐ ภาครัฐกิจ กับภาคชุมชนได้ และถ้าเป็นโครงการระหว่างประเทศอย่างไทยกับลาว ปลาไร้ก็จะทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมการทำงานของภาคส่วนเหล่านี้ในระดับระหว่างประเทศเช่นกัน ดังนั้น การประสานผลประโยชน์ร่วมกันและการทำกิจกรรมร่วมกันจึงเป็น ตัวบท (Message) สำคัญในส่วนนี้ที่จะนำไปสู่การสื่อสารมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย – ลาว

บทสรุปและวิเคราะห์

จากการศึกษาการสื่อสารความหมายผ่านปลาไร้ – ปลาแดกในสังคมไทย พบว่า มีการรับรู้และให้ความหมายปลาไร้ – ปลาแดก ตามบริบทต่างๆ ทั้งบริบทท้องถิ่น บริบทการเมืองภายใน และบริบทระหว่างประเทศ โดยมีการแบ่งชุดความหมายเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ ชุดความหมายด้านบวกกับด้านลบที่ปะทะต่อรอง ความหมายซึ่งกันและกันผ่านช่วงเวลาที่ยาวนาน ดังเช่น แต่ก่อนมีการลดทอนคุณค่าปลาไร้ – ปลาแดกด้วยชุดความหมายด้านลบที่ว่า ปลาไร้ – ปลาแดกเป็นของเหม็นของสกปรก นำมาซึ่งโรคภัยไข้เจ็บ แต่ขณะเดียวกันก็มีข้อมูลประวัติศาสตร์สนับสนุนว่า ปลาไร้ – ปลาแดกเป็นอาหารชั้นสูง และอาหารชาววังด้วยโดยเฉพาะปัจจุบันที่ปลาไร้ – ปลาแดกได้กลายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ได้รับความนิยมจากผู้บริโภคและมีคุณค่าทางโภชนาการสูง

ยิ่งไปกว่านั้น จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นประเด็นน่าสนใจว่า ความสัมพันธ์ของการกำหนดความหมายโดยใช้เงื่อนไขของการเป็น “คนใน” ซึ่งก็คือ คนอีสานและคนลาวในพื้นที่อีสาน – ลาว

กับ “คนนอก” ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ใช่คนอีสานและคนลาวและอยู่นอกพื้นที่อีสานนั้นมีผลอย่างมีนัยสำคัญต่อการกำหนดความหมายให้เป็นบวกรหรือลบนี

การให้ความหมายของปลาร้า – ปลาแดก โดยนัยด้านบวกรนั้นเป็นผลของการรับรู้ภาพปลาร้าของคนอีสานและคนลาวที่นำเสนอการรับรู้ว่า ปลาร้า คือ วิถีชีวิต สื่อตัวแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว เป็นมิตรภาพผ่านการแลกเปลี่ยนในฐานะของฝาก ของที่ระลึก เป็นแหล่งที่มาของรายได้ ความหมายเหล่านี้ถูกสื่อสารและถูกผลิตซ้ำว่าเป็นมิตรภาพร่วมกัน เป็นมิตรภาพในชีวิตวัฒนธรรมในความคิดคำนึงของคนอีสานและคนลาว

ในขณะที่ความหมายโดยนัยด้านลบเป็นผลจากการรับรู้ภาพปลาร้า – ปลาแดกของคนที่ไม่ใช่คนอีสานและคนลาวเป็นส่วนใหญ่ เช่น การครอบงำอคติที่ว่า ปลาร้า เป็นของเหม็น ของสกปรก และเป็นอาหารของคนจน การกำหนดให้ปลาร้าเป็นอาหารที่เป็นอันตรายเป็นโรคร้ายไข้เจ็บจากหน่วยงานผู้ถืออำนาจชุดความรู้ด้านวิทยาศาสตร์อย่างกระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น แต่ขณะเดียวกันก็มีการให้ความหมายด้านบวกรจาก “คนนอก” ที่ทับซ้อนกับการนิยามของ “คนใน” ด้วย เช่น การรับรู้และกล่าวถึงปลาร้า – ปลาแดกในฐานะสินค้า ของฝากที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและสัมพันธ์กับการท่องเที่ยว

ประเด็นสำคัญของการยกการต่อสู้ต่อรองการช่วงชิงการกำหนดความหมายในแง่บวกรและแง่ลบระหว่าง “คนใน” และ “คนนอก” วัฒนธรรม มากกล่าวถึงนั้นเพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงความหมายนี้เป็นเรื่องที่เลื่อนไหล เปลี่ยนแปลงสอดคล้องไปกับผลประโยชน์ของชนชั้นนำตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ปลาร้า – ปลาแดกสัมพันธ์กับการเมืองในราชสำนักและอุดมการณ์ของผู้นำประเทศ เมื่อปลาร้า – ปลาแดกเป็นสื่อแทนความเป็นอีสานและความเป็นลาว การจะให้คุณค่าหรือลดทอนคุณค่าจึงเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ด้านความมั่นคงและเอื้อต่อการรวมศูนย์อำนาจด้วยการกำหนดค่านิยมความเป็นไทยที่เหนือกว่าความเป็นลาว ซึ่งส่งผลต่อการให้คุณค่าและความหมายของปลาร้า – ปลาแดกที่ผันแปรสอดคล้องกับความสัมพันธ์ไทย – ลาวในประวัติศาสตร์ดังที่อธิบายไว้ข้างต้น

สำหรับการสื่อสารและผลิตซ้ำความหมายมิตรภาพ หากนำแต่ละชุดความหมายมาวิเคราะห์ร่วมกับ ตัวบท (Message) มิตรภาพ จะนำมาซึ่งการจัดกลุ่มชุดความหมายด้านบวกรออกเป็น 4 กลุ่มประกอบด้วย 1) วิถีชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้าน องค์ความรู้ของสตรี ความสัมพันธ์ของเครือญาติ 2) ภาพแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว รวมถึงอาหารตัวแทนความเป็นอีสาน 3) สินค้าประจำท้องถิ่น สินค้าส่งออก ในฐานะ ของฝาก ของที่ระลึก 4) แหล่งรายได้และสัมพันธ์กับการท่องเที่ยว ซึ่งทั้ง 4 กลุ่ม ถูกเลือกขึ้นมาให้ทำหน้าที่สื่อสารความหมายมิตรภาพไทย – ลาว

ยิ่งไปกว่านั้น จากการศึกษาทำให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ความหมายโดยนัยใด ถูกกำหนดให้เป็นที่ยอมรับและเข้าใจของคนในสังคมมากที่สุด โดยมีข้อค้นพบ คือ ปลาแร่ – ปลาแดก ในความหมายของ วิถีชีวิต และ สื่อตัวแทนความเป็นอีสาน ความเป็นลาว เป็นชุดความหมายที่มีการผลิตซ้ำมากที่สุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพการรับรู้และความเข้าใจที่คนในสังคมมีต่อปลาแร่ – ปลาแดก เห็นได้จากการผลิตซ้ำของสื่อบุคคล ชาวบ้าน บุคลากรภาครัฐ สื่อมวลชนและสื่อใหม่ ที่เชื่อมโยงกับ ตัวบท (Message) ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันที่ถูกส่งผ่านในการผลิตซ้ำมากที่สุด รองลงมาคือ ตัวบท (Message) ความเชื่อความศรัทธาร่วมกันผ่านชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และการมีมิตรไมตรี ต่อกันผ่านการให้เป็นของฝากของที่ระลึก

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมา ปลาแร่ – ปลาแดก สามารถสื่อสารไปยังผู้บริโภคให้เข้าใจ ตัวบท (Message) ของมิตรภาพได้ นั่นก็แสดงให้เห็นว่า ปลาแร่ – ปลาแดกได้ทำหน้าที่สื่อสาร ความหมายมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย – ลาว ควบคู่กันไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นอีสาน และ อัตลักษณ์ความเป็นอีสานที่สะท้อนผ่าน ปลาแร่ – ปลาแดกนั้น สอดคล้องใกล้เคียงกับความเป็นลาวมากกว่าความเป็นไทย (ส่วนกลาง) ดังนั้น รัฐไทยจึงควรใช้ ประโยชน์จากความเป็นอีสานและความใกล้เคียงกันนี้มาช่วยเสริมสร้างให้มิตรภาพไทย – ลาว เจริญ งอกงามยิ่งขึ้นได้

ข้อเสนอแนะ

เมื่อปลาแร่ – ปลาแดกทวีบทบาทขึ้นในปัจจุบัน จากความนิยมของผู้บริโภคที่ไม่เฉพาะแค่คน อีสานและคนลาว ประกอบกับการทำหน้าที่สื่อสารความหมายมิตรภาพในความสัมพันธ์ไทย – ลาว ดังนั้น หากไทยต้องการผลักดันให้การสื่อสารความหมายมิตรภาพผ่านปลาแร่ – ปลาแดกนี้มี ประสิทธิภาพต่อความสัมพันธ์ไทย – ลาวมากขึ้นในอนาคต ประเด็นสำคัญ คือรัฐและประชาชน โดยเฉพาะในพื้นที่นอกอีสานควรต้องตระหนักถึงการมีอยู่ของการทำหน้าที่สื่อสารความหมาย มิตรภาพนี้ พร้อมทั้งสนับสนุนการผลิตซ้ำชุดความหมายด้านบวกนี้ให้แพร่ขยายออกไป เพื่อแสดงให้เห็นว่าไทยต้องการเป็นเพื่อนบ้านและเป็นพันธมิตรที่เท่าเทียมกับลาวอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยในอนาคต เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการนำเสนอการสื่อสาร ความหมายมิตรภาพจากมุมมองของไทย ดังนั้นหากจะต่อยอดงานวิจัยนี้ในอนาคต ประเด็นที่น่าสนใจ คือ การศึกษาการรับรู้การสื่อสารความหมายมิตรภาพในมุมมองของคนลาวเพื่อประโยชน์ในการ ประเมินผลการสื่อสารมิตรภาพของไทยว่ามีประสิทธิภาพและบรรลุผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). *สารธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์. (2545). คู่รัก-คู่แค้น-คู่รักคู่แค้น : ความสัมพันธ์ของไทยกับอุษาคเนย์. *รัฐศาสตร์สาร*, 23(3), 161 – 186.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์. (2549). จากกบฏผีบุญสู่กองทัพปราบ (หวัดสยอง) : ว่าด้วยการต่อสู้ของอีสานและลาวในโลกความเป็นจริงและหนังผี. *รัฐศาสตร์สาร*, 27(3), 99 - 118.
- กิตติพร ศรีธัญรัตน์. (2553). *วิถีการบริโภคอาหารพื้นบ้านของคนรุ่นใหม่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ในเขตนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว*. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- ข่าวสดออนไลน์. (2553). *ชมรมอีสานฯ ประท้วงคิว อริสรา ปีปีหมิ่น"ลาว"*. สืบค้นจาก http://www.khaosod.co.th/view_newsonline.php?newsid=TVRJM05qRTNNREYyTXc9PQ.
- เขียน อธิระวิทย์ เสมอแก้ว อติสรทนต์ และตะวัน มโนรมย์. (2544). *ความสัมพันธ์ไทย-ลาวในสายตาคนลาว*. รายงานวิจัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. (2540). *วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน : การสืบสานภูมิปัญญาและมรดกจากธรรมชาติ*. รายงานวิจัย. มหาสารคาม : อาศรมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กาญจน์ ละอองศรี, บรรณาธิการ. (2557). *อาหารอีสาน : แซ่บ... อีหลี? ในอีสาน-ลาว-อเมริกาศึกษา ในกรอบประชาคมอาเซียน*. เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการประจำปี 2556. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- ชาติชาย มุกสง. (2549). *การแพทย์และการสาธารณสุขในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย: จากวาทกรรมชนชั้นสู่การตอบโต้การครอบงำอำนาจ ใน โคมাত্র จิ่งเสถียรทรัพย์ (บรรณาธิการ)*. พหุลักษณะทางการแพทย์กับสุขภาพในมิติสังคมวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2558, มกราคม – มิถุนายน). ชุมชนจินตกรรม/ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม : สิ่งประกอบสร้างของความเป็นชาติ. *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 3(1), 139-148.
- ชุมพล แนวจำปา. (2535, กุมภาพันธ์). ปลาแตกกับความมั่นคงในชีวิตของชาวอีสาน. *ศิลปวัฒนธรรม*, 13 (4), 92-96.
- ดวงใจ หลวงพะสี. (ม.ป.ป.). *ชาติลาวและวัฒนธรรมลาว*. เอกสารแปลฉบับที่ 1 ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ (เอกสารอัดสำเนา). (บุญสรวง รัตตะนา, ผู้แปล) .

- ธงชัย วินิจจะกุล. (2552, มกราคม – มิถุนายน). อ่าน Imagined Communities ของ Benedict Anderson หรือ IC ของ “ครูเบ็น”. *ศิลปศาสตร์*, 9(1), 163 – 193.
- ทวีศักดิ์ เพื่อกสม. (2545). *การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย: เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม*. (รายงานการวิจัยในโครงการภูมิปัญญาทักษิณ). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- นันทิยา นางาม. (2551). *การสืบทอดภูมิปัญญาและการพัฒนาปลาแดกบริเวณลุ่มน้ำลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน*. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว. (2555). *การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย*. รายงานวิจัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.
- _____. (2559). *เปิดแผนยึดล้านนา*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ประตุสู่อีสาน. (2560). *วิญญานที่ 5 ของชาวอีสาน*. ค้นเมื่อ 5 ธันวาคม 2560, สืบค้นจาก <http://www.isangate.com/new/winyan-5-isan.html>
- ผู้จัดการออนไลน์. (2555). *ไฮโซลาว “แอปเปิ้ล” ทนไม่ไหวถูก “โฟร์” ด่าลาว! ลามเป็นปัญหาระดับชาติ*. ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2560, สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Entertainment/ViewNews.aspx?NewsID=9550000134939>
- ผู้จัดการออนไลน์. (2560). *ปลาร้าปลาดีแท้ซื้อเป็นของฝาก แม่ค้ารับทรัพย์วันละหลายหมื่น*. ค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2560, สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?NewsID=9600000038597>
- ผู้จัดการออนไลน์. (2548). *ไผ่กินปลาแดกก็บ่แม่นลาวแท้*. ค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2560, สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Around/ViewNews.aspx?NewsID=9480000177773>
- ผู้จัดการออนไลน์. (2560). *ตั้งเกาหลีวิจารณ์ “น้ำตาล” หน้าลาว! ด้าน “แอปเปิ้ล” ถาม จะลาวจะไทย มี-จะทำไม?*. ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2560, สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/South/ViewNews.aspx?NewsID=9600000009299>
- ฝ่ายวิชาการ สถาพรบุ๊คส์. (2558). *อาหารและวัฒนธรรมการกินคนอาเซียน*. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- พจน์ สัจจะ. (2540). *โลกวัฒนธรรมของอาหาร*. กรุงเทพฯ: แสงแดด.
- พลวัฒน์ อารมณ. (สิงหาคม 2558). ปลาเล็กปลาน้อย ยิ่งใหญ่ในรสชาติและคุณค่าอาหาร. *นิตยสารครัว*, 245(22), น.73.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2555). *ลัทธิอีสานใหม่* ใน อภิราตี จันทรแสง (บก.), ประวัติศาสตร์นอกขอบ, หน้า 75-161. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อินทนิล.
- พันทิป. *ด่า“หน้าลาว”ไม่เป็นไร ด่า“ควาย”ถูกปรับ? คำถามจากชาวลาวท่านหนึ่ง*. ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2560, สืบค้นจาก <https://pantip.com/topic/35222978>.

- พิชญ จันทรวิทัน. (2548). *กงสุลไทยในเมืองลาว*. กรุงเทพฯ: เนชั่นบุ๊คส์.
- ภัทรพงศ์ คงวิจิตร. (2543). พื้นที่และความหมายของการท่องเที่ยวในเมืองหลวงพระบาง. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รุจน์ โกมลบุตร. (2559, พฤษภาคม – สิงหาคม). ไทยในสายตาสือลาว : ศึกษากรณีหนังสือพิมพ์ประชาชน (Pasaxon). *วารสารศาสตร์*, 9(2), 57 – 83.
- วสิษฐ เดชกุญชร. (2538, สิงหาคม). ความ (ไม่) รู้เรื่องปลาร้า. *ศิลปวัฒนธรรม*, 16(10), 72 – 73.
- วิภา อุตมฉันท. (2543). *ทัศนคติของผู้รับสารและผลกระทบที่เกิดจากสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ข้ามพรมแดน ไทย-ลาว*. รายงานการวิจัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิบูล สันธุมลย์. (2554). *การรับรู้ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ลาว : ผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยและลาวชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 (ค.ศ.1975-2009)*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมสุข หินวิมาน. (2558, มกราคม – เมษายน). “ได้กินไข่ดาวสดๆ คาวๆ หอมๆ ฟุ้งๆ อย่าลืมบ้านทุ่งที่กินผักบุ้งแกงคั่ว” : การสื่อสารอาหารข้ามชาติในกระแสโลกาภิวัตน์. *วารสารศาสตร์*, 8(1), 81 – 118.
- ส. พลายน้อย. (2545, มกราคม). ลาวบางกอก. *ศิลปวัฒนธรรม*, 23 (3), 98-103.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2538, สิงหาคม). กินข้าวกินปลา ปลาร้าปลาแดก อาหารยอดนิยม. *ศิลปวัฒนธรรม*, 16(10), 64 – 68.
- สุชาติ ทวีสิทธิ์. (2552, มกราคม). พลเมืองจินตนาการกับคนลาวไร้รัฐที่ชายแดนภาคอีสาน. *ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (ฉบับพิเศษ)*, กลุ่มน้ำโขงศึกษา สายน้ำ ผู้คน ชายแดน วัฒนธรรม การค้า การเมือง, 72 – 117.
- สุภรัตน์ เขาวนเกษม. (2544). *ภาพลักษณ์ของประเทศไทยในทัศนะของคนลาว กรณีกำแพงนครเวียงจันทน์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุชาติ โหมกลาง. (2554). *การศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาร้าจากภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนลุ่มน้ำมูลเพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงพาณิชย์*. ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศิริมิตร ประพันธ์ธุรกิจ. (2551). *ความสัมพันธ์ไทย-ลาว ในลือบันเทิงไทย : ศึกษากรณีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นลาวจากภาพยนตร์เรื่อง หมากเตะโลกตะลึง*. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรีศักร วัลลิโภดม (บก.). (2541). *วัฒนธรรมปลาแดก*. หนังสือรวมบทความ เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ. สกลนคร : อร่ามการพิมพ์.

ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ (บก.). (2546). *เกลืออีสาน ทุ่งกุลารัษฎา อาณาจักรเกลือ 2500 ปี จากยุคแรกเริ่มล้ำหลัง ถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม*. กรุงเทพฯ : มติชน.

เอกลักษณ์ จารุกิจไพศาล. (2557). *การแสดงอัตลักษณ์ของร้านอาหารอีสาน : กรณีศึกษาร้านอาหารอีสานในเขตกรุงเทพมหานคร*. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

Chantal Mouffe. (1999). “Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy”, in *The Challenge of Carl Schmitt*. London : Verso. อ้างถึงใน ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์.

(2543). *การเมืองของความเป็นศัตรู : แง่คิดและปัญหาบางประการในความคิดทางการเมืองของคาร์ล ชมิทท์*. *รัฐศาสตร์สาร*, 22(1), 98 - 126.

King, Preston and Smith, Graham M. (2007). *Friendship in politics*. New York : Routledge.

Lefferts, Leedom. (2005, September). *Sticky Rice, Fermented Fish, and the Course of a Kingdom : The Politics of Food in Northeast Thailand*. *Asian Studies Review*, 29, 247-258.

บทสัมภาษณ์

กฤษฎา ศรีสงคราม. (2560, 21 มิถุนายน). *เจ้าหน้าที่สำนักงานพาณิชย์ จ.นครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

งามตา ยืนยง. (2560, 22 มิถุนายน). *นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ จ.นครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

ณัฐภพ จำปา. (2560, 25 สิงหาคม). *ผู้ช่วยหัวหน้ากลุ่มงานส่งเสริมการพัฒนาชุมชน จ.หนองคาย*. [บทสัมภาษณ์].

พีเนก. (2560, 21 มิถุนายน). *เจ้าของกิจการน้ำปลาร้าบรรจุขวด*. [บทสัมภาษณ์].

พีโหน่ง. (256,3 มีนาคม). *เจ้าของกิจการน้ำปลาร้าแม่ร้อยส้มตำ จ.นครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

พวง. (2560, 12 กันยายน). *อดีตครูคนลาว*. [บทสัมภาษณ์].

มนตรี คำวัน. (2560, 19 กรกฎาคม). *เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัย*. [บทสัมภาษณ์].

แม่ชั้น. (2560, 4 มีนาคม). *กลุ่มแม่บ้านทำปลาร้าจังหวัดนครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

แม่นิด. (2560, 2 มีนาคม). *แม่ค้าปลาร้าตลาดเทศบาลเมืองนครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

แม่แมว. (2560, 4 มีนาคม). *กลุ่มแม่บ้านทำปลาร้าจังหวัดนครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

แม่ร้อย และ แม่จิง. (2560, 1 มีนาคม). *กลุ่มแม่บ้านทำปลาร้าจังหวัดนครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

แม่วี. (2560, 5 มิถุนายน). *แม่ค้าปลาร้าจังหวัดหนองคาย*. [บทสัมภาษณ์].

แม่ศรี. (2560, 1 มีนาคม). *แม่ค้าปลาร้าจังหวัดนครพนม*. [บทสัมภาษณ์].

สิริพนม ทีละกุน. (2560, 12 กันยายน). คนดูแลสวนคนลาวประจำสถานกงสุลไทย ณ แขวงสะหวัน
นะเขต. [บทสัมภาษณ์].

สีพะจัน อินสีเชียงใหม่ และ พวง. (2560, 15 กันยายน). แม่บ้านคนลาวประจำสถานกงสุลไทย ณ
แขวงสะหวันนะเขต และ อดีตครูคนลาว. [บทสัมภาษณ์].

เสกสรร ศรีไพวรรณ. (2560, 20 กรกฎาคม). ผู้อำนวยการสำนักงาน ททท. จ.อุดรธานี.
[บทสัมภาษณ์].

ศรีสุภรณ์ ชมศรีหาราชพร. (2560, 21 มิถุนายน). ผู้ช่วยผู้อำนวยการ ททท. สำนักงานนครพนม.
[บทสัมภาษณ์].